

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 91–92, 1998–1999

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 91–92, 1998–1999

ОБЩИНСКИТЕ СЛУЖИТЕЛИ В БЪЛГАРИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯ СГОВОР (1923–1931)

ВАЛЕРИ КОЛЕВ

Валери Колев. ОБЩИНСКИЕ СЛУЖАЩИЕ В БОЛГАРИИ В ПЕРИОД УПРАВЛЕНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО СГОВОРА, 1923–1931 Г.

Представеното изследване разглежда два основни въпроса: първият – професионалното и материалното положение на тази категория служещи и измененията на това положение, а вторият – развитието на синдикалното движение, оказало силно влияние на състоянието на тази група управленческия апарат.

Изследването базира на законодателните актове на държавното управление, документите на централните и на местните архиви, на публикации на столични и провинциални специализирани периодични издания. В работата са използвани също и изследвания, посветени на управлението на Демократическия съговор в цяло.

Valery Kolev. THE MUNICIPAL OFFICERS IN BULGARIA DURING THE REGIME OF THE DEMOCRATIC ENTENTE, 1923–1931

The study reveals two major problems – about the development in the professional and the financial status of the municipal officers and about their trade union movement that exercises a strong impact upon their profession.

It is based upon primary sources: the official legislature, archival material from the central and local state archives, upon materials from the specialized central and local newspapers and magazines. The specialized researches about the regime of the Democratic entente are also taken into consideration.

Изследването на професионалните групи е един от основните проблеми както по отношение на социалната история, така и на историята на институциите. Докато за периода от Освобождението до Балканските войни българската историография обръща внимание главно на наемното работничество и на интелигенцията от гледна точка на класовата теория, то междувоенните години са напълно игнорирани¹. Отделни познания и обобщения се правят често, без да са базирани на конкретни проучвания. Всичко това налага необходимостта от изследване

на социалната и професионалната структура на българското общество, която е основа и предпоставка за развитието на социалните и политическите процеси в страната.

Макар и по-малобройни от държавните служители, общинските служители в България играят сериозна роля в обществения живот на страната и при функционирането на най-низшите органи на държавната администрация. Те са в ежедневен досег с населението по места, набират се непосредствено от него и му влияят пряко в отношението му както към общината, така и към държавата. Тяхното значение нараства особено в период на нестабилност на държавните органи, какъвто започва след преврата на 9 юни 1923 г.

Предложеното проучване разглежда два основни въпроса – за професионалното и материалното положение на общинските служители и за настъпилите в тях изменения и за развитието на тяхното професионално движение, което оказва силно влияние върху състоянието на професията. То е изградено на основата на държавното законодателство, на документален материал от централните и някои местни архивохранилища, на специализирания столичен и провинциален периодичен печат. Ползвана е и специализирана научна литература за управлението на Демократическия сговор.

1. ПОЛОЖЕНИЕ НА ОБЩИНСКИЯ ПЕРСОНАЛ

Към лятото на 1923 г. българските общини осигуряваха работа на почти 30 000 служители². Техният брой бе значително нараснал в сравнение с довоенния период. Подобна бе картината и сред държавните чиновници. Ако до войните на 10 000 души от населението на страната се падаха пд' 85 чиновници, то през 20-те години те бяха вече 111, с тенденция към растеж. Рязко се повиши участието на жените в администрацията, което бе общоевропейско явление. Според преброяването на професиите от 1910 г., сравнено с преброяването на населението от 1926 г., броят на жените чиновнички се бе увеличил 23 пъти³. Процесът, съчетан с тежкото финансово състояние на държавата и с политическата нестабилност, задълбочи неимоверно т. нар. чиновнически въпрос, а превратът на 9 юни 1923 г. го изостри до краен предел. Същността на проблема в следвоенната обстановка се свеждаше главно до липсата на служебна стабилност и прекалено честите и необосновани кадрови промени; до ниското материално обезпечаване на служителите; до системата на социално и пенсионно осигуряване; до нуждата от по-висока професионална квалификация и нейното постоянно поддържане⁴.

Положението на общинските служители по традиция бе значително по-тежко от това на държавните, защото централната власт, позовавайки се на принципа на общинската автономия, предприемаше мерки, които касаеха само пряко зависимата от нея администрация. Изработените от държавата механизми и норми не се отнасяха изрично за общините. Последните сами трябваше да решават „чиовническият въпрос“ в рамките на своите виждания и възможности. Единствено изключение правеше пенси-

онното осигуряване, уредено с общ закон от началото на 1922 г. Подобна практика се следваше и в повечето европейски страни⁵.

Въпреки тази негативна тенденция на обособеност на общините, в годините на следвоенната криза се появи и противоположното явление. То отново касаеше материалното положение на общинския персонал. От края на 1918 г. бе въведено общо за държавните и изборните служители добавъчно възнаграждение върху заплатите, което трябваше да компенсира обезценяването на българския лев. От края на 1919 г. с постановление на правителството бяха въведени и първите щатни таблици, общи за всички окръзи и общини⁶. В останалите случаи обаче държавата не регламентираше статута на професията на общинските чиновници. Тя възприе друг подход. При създаването на норми за държавните служители, правителствата се опитваха да убедят общинските власти да ги приемат и прилагат. Това бе смисълът на т. нар принцип на факултативност. По този механизъм, по предписание на Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРНЗ), част от общините приеха доброволно да спазват Закона за държавните служители от 1922 г.⁷

СЛУЖЕБЕН СТАБИЛИТЕТ. Служебната стабилност на общинския персонал бе основен проблем още в периода до войните и остана като първостепенен фактор, който дестабилизираше професията и самите общини. Превратът на 9 юни 1923 г. и последвалата радикална промяна на администрацията – държавна и общинска, в продължение на повече от половин година създаде пълен хаос в общинските управления. Конфликтите между партиите, поддържащи правителството, и между тях като цяло и Народния съговор и Военния съюз доведоха до честа подмяна на общинския персонал⁸. Този процес следваше политическите събития. В първите месеци след преврата основният удар падна върху общинските служители, поддържащи БЗНС. Те бяха мнозинство в селата и малките градове. Уволненията и назначенията по правило бяха извършвани от новоназначените тричленни комисии, които нямаха такива права според действащото законодателство. Затова постепенно бе възприет подходът за „временно“ назначаване на удобни за властта служители, което породило сериозни правни и финансови проблеми⁹.

След първоначалната вълна на промени от юни 1923 г. правителството се опита да даде някакъв по-благовиден предлог за уволненията и издигна тезата, че се извършва „съкращение на персонала“ с цел икономии, като се освобождавали „недобросъвестни“ общински служители, които били „в тежест на общината“¹⁰. На много места в страната оцелелите общински съвети отказаха да следват тази линия. Тогава бяха изпратени специални предписания до окръжните постоянни комисии, които обясняваха процедурата в подобни случаи. В селата масово се провеждаха ревизии от окръжните проверители и по техен доклад окръжните постоянни комисии вземаха решение за временно лишаване от права за заемане на длъжността. Тези решения биваха оформяни като заповеди на МВРНЗ и последвани от заповеди за уволнение от окръжните управители¹¹. Новата процедура бе по-ефективна и по-законосъобразна, но породила редица проблеми пред общините, тъй като касаеше главно техните секретар-бирници. Така

например в Сопот, където местният секретар-бирник, член на БЗНС, бе задържан по повод преврата, се наложи общинският съвет да ходатайства пред съдебните власти, които ежедневно го пускаха да ръководи работата в общината. Под натиска на държавните органи той бе уволнен в началото на август 1923 г., но отново бе назначен отначало временно, а по-късно и постоянно¹². Към средата на август 1923 г. новата власт бе извършила най-належащите кадрови промени в общините и се постара да вмести по-нататъшните си действия в рамките на закона. Затова МВРНЗ припомни на тричленните комисии, че нямат право да уволняват общински служители¹³. Това остана без последствия.

От средата на септември 1923 г. се появи и нов, открито политически мотив за уволнение на общинските служители – принадлежността им към БКП. Той повсеместно се смяташе за достатъчен повод за отстраняване от служба¹⁴. Това нововъведение породи ситуации, които биха били комични, ако не касаеха съдбата на немалко хора. Така в Самоков, където „като комунисти“ бяха уволнени повечето служители в общината, някои от тях, симпатизанти на Националлибералната партия, които също бяха подложени на натиск след септември 1923 г., поведоха борба за промяна на мотива за уволнението им. Към ноември с. г. те успяха да получат удостоверение, че са уволнени „в интерес на службата, а не като комунисти“¹⁵.

От края на септември 1923 г. правителството започна по-стриктно да се придържа към установените норми и да прилага печално известния в общинските среди Указ № 123 от 1919 г. С него в края на чл. 477 от Правилника за прилагане на Закона за селските общини бе вмъкнат текст, че по решение на окръжните постоянни комисии МВРНЗ може да лиши временно от право да се заема секретар-бирническа длъжност поради некадърност, констатирана с акт от финансов инспектор или от окръжен проверител¹⁶. Дори оправдателното решение на окръжните постоянни комисии по актовете не бе задължително за МВРНЗ. Така за три месеца до края на 1923 г. бяха временно лишени от права 31 редовно назначени секретар-бирници (вж. табл. 1).

Поредният трус в общинските администрации бе предизвикан от отелянето на социалистите от правителството и на части от радикалите и от демократите от Демократическия сговор след февруари–март 1924 г. За отстраняване на привържениците на тези партии правителството използва претекста, че са станали „нетърпими за населението“¹⁷. Все пак при издаването на официалните документи се спазваше формата на Указ № 123 от 1919 г. По него през 1924 г. бяха уволнени още 36 редовно назначени секретар-бирници. (Броят на уволнените „временни секретар-бирници“ не може да бъде уточнен, тъй като тяхното отстраняване става с кметски заповеди, които почти никъде не са запазени.) През лятото на 1924 г. повод за нестабилност сред общинския персонал дадоха и вътрешнопартийните борби в Демократическия сговор¹⁸. Това откри възможност за още по-масово навлизане на запасни военни в общинската администрация¹⁹.

Важна роля при комплектуване на общинския персонал след януари 1924 г. изигра и Законът за защита на държавата, който изключи членове на БКП и на нейните младежки, профсъюзни и кооперативни централи от възможността да заемат общинска служба²⁰. Мотивите, изложени от

министър Ив. Русев, са показателни за политиката, насаждана от правителството: „...защото Комунистическата партия е възприела въоръженото въстание, за каквото и днес се готви като единствено средство за борба. Уволнението, колкото и да е неприятно тям и на нас, е наложено от естественото право на държавата да се защитава.“²¹ Изменението на Закона за защита на държавата от март 1925 г. рязко разшири обхвата на репресиите и включи не само членове на забранените организации, но и техни съмишленици, като предвиди наказание и за началниците, назначаващи такива хора на служба²². Заедно с тези чисто политически уволнения до средата на 1925 г. жертва на Указ № 123 станаха 36 нови редовно назначени секретар-бирници (вж. табл. 1).

Липсата на стабилност сред общинските служители бе един от постоянните поводи за натиск от тяхна страна върху общинските администрации и върху правителството. В периода 1923–1925 г. този въпрос бе повдиган при всеки контакт на професията с меродавните общински и държавни фактори. Изход от създалото се положение се виждаше в учредяване на специален орган (дисциплинарен съд, дисциплинарна комисия или дисциплинарен съвет), който да решава всеки конкретен случай и заповедите за наказание или уволнение на общинските служители да се основават на негови решения.

Първа крачка в това отношение бе направена след общинските избори от края на пролетта на 1924 г. В много от големите градски общини общинските съвети избраха специални комисии за изработването на дисциплинарен правилник, като по правило бяха включени и представители на общинските чиновници. Обикновено това бяха влиятелни сред колегите си хора, симпатизиращи на Демократическия сговор. Общинските власти се стремяха така да подровят влиянието на клонящия към опозицията Съюз на изборните служители²³. Едновременно с това се целеше стимулиране на създаването на просговористка организация на общинските и окръжните служители. С тази идея в Пловдив бе временно възстановен старият дисциплинарен правилник от 1920 г. до подготовката на нов²⁴.

Разнообразието в приетите правилници бе голямо. Така в Пловдив дисциплинарната комисия вземаше решения само по уволнението на общински чиновници, назначавани и уволнявани с кметска заповед. Комисията се състоеше от кмета, петима общински съветници и един представител на общинските служители и имаше шестмесечен мандат. Свикваше се от кмета или при ревизия и имаше право да налага наказания: мъмрене, изобличение пред персонала на отдела, глоба и уволнение. Решенията бяха окончателни и не подлежаха на обжалване или изменение от кмета. Отделно от комисията кметът имаше правото да мъмри общинските служители насаме или пред други. Той можеше да уволнява без намесата на комисията само при доказано престъпление по служба. Правилникът определи и условията по назначаване на общинския персонал, което обикновено не бе характерно за този тип документи. За назначаване се изискваше наличие на свободно място, което трябваше да бъде обявено предварително в пресата, и се предпочитаха семейните, безработните и бедните местни жители²⁵.

Проектът в София предвиждаше и намеса в правата на общинския съвет. Дисциплинарният съвет се състоеше от помощник-кмет, общински съветник, избран от съвета, началника на отделението на провинения служител и двама чиновници от същото отделение, а мандатът бе едногодишен. При наказание на началник на отделение представителите на общинските служители можеха да бъдат само ръководителите на останалите отделения. Всички точки на обвинението подлежах на проверка от началника на отделението, а обвиняемият имаше правото на лична защита. Създаде се възможност и за допълнително изясняване на обстоятелствата и дори за изслушване на свидетелски показания. Наказанията бяха по-диференцирани: „смъмряне насаме; смъмряне пред други чиновници в управлението; смъмряне със заповед; смъмряне и отнемане на част от заплатата до 1/4 за един месец; спиране повишението до 3 години; преместване на друга длъжност с понижение; уволнение от длъжност“²⁶. Само общинският съвет можеше да промени решението на дисциплинарния съвет, а кметът имаше право да уволнява направо само по искане на съдебната власт и в случай на стачка. При управление на общината от тричленна комисия, нейният председател имаше правата на кмета, а един от членовете ѝ – правата на общински съветник. Проектът бе точно копие на действалия до 1922 г. правилник в столичната община и по общо мнение бе оптимален²⁷.

Докато в повечето големи градове дисциплинарните правилници бяха приети и това създаде по-стабилна общинска администрация, то в столицата проектът въобще не бе гледан от общинския съвет. За цялото управление на Демократическия сговор общинските служители в София останаха най-многобройни и с най-слаба защитеност от произволите на общинското ръководство. По този начин те биваха тласкани и към сговористката професионална организация. Подобен бе проблемът и в повечето малки градски общини, и във всички селски общини, където общинските съвети пряко решаваха въпросите с назначаването и уволняването на малобройните общински чиновници. Това доведе до идеята за учредяване на единен Дисциплинарен съд за цялата страна, ръководен от съдия от Върховния касационен съд в среди, близки до Андрей Ляпчев²⁸.

След атентата в катедралата „Св. Крал“ МВРНЗ наложи нова редакция на допълнението към чл. 477 от Правилника за прилагане на Закона за селските общини. Като мотив за уволнение на секретар-бирниците бе въведено и „престъпление по служба“, но и „немарливост“, което имаше най-широко и често превратно тълкуване. Към ревизиращите органи бяха прибавени и окръжните сметни палати²⁹. Новият Указ № 281 даде още по-голяма възможност на държавните органи под благовиден предлог да участват в комплектуването на общинската администрация, но внесе допълнителен елемент на дестабилизиране. Само за шест месеца, до края на 1925 г., бяха уволнени 24 секретар-бирници, а броят им за 1926 г. надхвърли 120 души. До 1931 г. прилагането на новия указ значително увеличи броя на ежегодно уволняваните чиновници (вж. табл. 1 и 2). Едновременно с това се забеляза тенденция към намаляване на налаганите наказания. До 1925 г. обичайната практика бе за временно лишаване от права за 10–20 години, което фактически означаваше изключване от професията. През 1926 г. подобни случаи продължиха, но наказанията обикновено бяха

за 1–3 години³⁰. Намесата на държавата бе значително по-слаба³¹, където дисциплинарите комисии в общините функционираха постоянно.

От края на 1925 г. отделни централни ведомства, сблъсквайки се с инертността на общините, взеха мерки за стабилизиране на общинските служители, които пряко контролираха, чрез създаване на общи за страната и съответната професия правилници. Първо това направи Министерството на земеделието и държавните имоти, което учреди дисциплинарен съвет, отговарящ за санитарно-ветеринарния персонал на държавна и общинска служба³². Така тези чиновници фактически бяха извадени от компетенциите на общинските съвети, а това подsigури в по-голяма степен техния служебен стабилитет, но ги обвърза по-тясно с държавната, отколкото с общинската администрация. Благоприятно влияние за създаване на общински дисциплинарни правилници изигра и учредяването на дисциплинарни съдилища при някои окръжни постоянни комисии³³.

Въпреки подобни примери, приемането и прилагането на дисциплинарни правилници често бе саботирано от кметовете. Така общинският съвет в Борисовград отхвърли предложението на съветниците демократи за изработване на правилник под предлога, че се отнема прекия надзор на кмета над общинските чиновници³⁴. Официалният мотив в столицата бе, че стабилността се постига с по-висок образователен и служебен ценз, а не с правилник³⁵. Това имаше основания, но не можеше да даде пълна гаранция. Дори където правилници бяха приети, те невинаги се прилагаха. В Пловдив кметът и помощник-кметовете бяха избрани от общинския съвет в дисциплинарната комисия и на практика обезсмислиха съществуването ѝ. С нейно съгласие преди общинските избори от февруари 1926 г. бяха уволнени всички общински служители, симпатизиращи на опозицията³⁶.

Като цяло дисциплинарните правилници и създаваните чрез тях комисии оказаха слабо влияние за стабилизиране на служебното положение на общинските чиновници в страната. Те изиграха известна роля главно в големите градове, където нямаше стабилно еднопартийно мнозинство в общинските съвети. Коалиционният характер на общинското управление в такива случаи бе добра основа за относително по-стабилна общинска администрация, а дисциплинарният правилник и произлизащият от него орган даваха допълнителна гаранция. В селата, малките градове и в столицата обаче бе възприет традиционният модел на пряк контрол върху общинския персонал от страна на кметовете и техните помощници.

За цялото управление на Демократическия сговор въпросът със служебния стабилитет на общинските чиновници не можа да бъде решен задоволително. Преобладаващият възглед бе, че общинските служители трябва да са тясно обвързани с управляващата в общината или в страната партия. Признание за това идваше дори и от средите на опозицията: „Всички партии са партизанствали у нас с чиновническия въпрос във всички учреждения.“³⁷ Подобен подход се засилваше в навечерието на общински, окръжни или парламентарни избори³⁸. В края на 1930 г. местен сговорист съветваше така своя познат министър: „Смятам, че време е вече да организираме и да редим общини и секретар-бирници – наши хора. Законодателните избори наближават като сиви облаци.“³⁹ Тези идеи бяха повсеместно прилагани в общините⁴⁰.

ЗАПЛАТИ. Ниското заплащане на общинския персонал към лятото на 1923 г. бе един от основните компоненти на чиновническия въпрос. Според действащия ред то се състоеше от заплата по щатната таблица, добавъчно възнаграждение от 50% върху заплатата, процентно възнаграждение в зависимост от длъжността и семейни надбавки по утвърдена от правителството таблица. Тази сложна система отразяваше различни етапи, в които държавата се бе намесвала в най-деликатната сфера от общинската автономия. Общините бяха запазили правото си свободно да определят единствено процентното възнаграждение, но семейните надбавки и добавъчно-то възнаграждение се прилагаха по принципа на факултативността. В резултат от тази система общата сума на заплатите бе значително по-малка от тази на държавните служители, въпреки че отделни висши общински чиновници в големите градски общини бяха добре обезпечени. Като цяло възнаграждението на чиновниците в страната в средата на 1923 г. бе много ниско и в известна степен отстъпваше дори и на работниците⁴¹.

Правителството на деветоюнците не бързаше с увеличаването на заплатите на общинските чиновници. През юли 1923 г. то увеличи заплатите по щат на държавните служители и едва след това се зае и с работещите в общините. Първоначалната идея бе да се изравнят заплатите на изборните и държавните чиновници и така да се отговори на натиска отдолу⁴². Скоро стана ясно, че за това има правни и финансови затруднения⁴³. В тази обстановка на някои места общинските власти самостоятелно пристъпиха към увеличаване на процентното възнаграждение, като в София заплатите нараснаха с 50%⁴⁴. МВРНЗ препоръча общините сами да намерят средства за увеличението и да изравнят заплатите на своите служители с тези на държавата. Основните средства трябваше да дойдат от съкращение на персонала и от икономии по различни бюджетни пера⁴⁵. На повечето места в страната общинските съвети и тричленните комисии успяха да извършат известно увеличение⁴⁶. Тези първи палиативни мерки бяха посрещнати с много надежди от работещите в общините, но скромните резултати породиха недоволство. Това принуди МВРНЗ да създаде комисия, начело с главния секретар на министерството Никола Рачев, за изработване на нови щатни таблици, подобни на тези на държавните служители, но „съгласно закона и средствата“ на изборните учреждения, в духа на принципа за факултативност⁴⁷. В хода на работата си комисията направи предложения за коригиране и на Наредбата за назначаване, класиране, повишение и уволнение на изборните служители. Към края на август 1923 г. новата щатна таблица и измененията в наредбата бяха готови и в началото на септември бяха приети от правителството, но привеждането им в действие бе сериозно затруднено от политическия сблъсък през септември⁴⁸. Това създаде големи затруднения в общините, където бяха гласувани специални допълнителни бюджети за повишаване на възнагражденията⁴⁹.

Освен тези проблеми, в началото на септември 1923 г. изтече първото тримесечие от промените в общинската администрация и на много места бяха издигнати искания за прекласиране и повишаване в клас и категория на новоназначените общински служители. За няколко отделни групи общински чиновници това бе наложено и от новите текстове на наред-

бата. Измененията изискваха общинския персонал от V и VI категория да се класират от общинските щатни комисии, в които влизаха кмета на общината, секретар-бирника и главния учител, а чиновниците от по-горните категории – от окръжните постоянни комисии. В III категория бяха поставени секретар-бирниците, които бяха основните фигури в общинската администрация⁵⁰. Повечето от новоназначените след преврата общински служители получиха официални назначителни заповеди едва през септември 1923 г. и това затрудни процедурите по класирането им съобразно новата таблица и новата наредба. За да избегне ново напрежение, в края на септември 1923 г. МВРНЗ нареди заплатите на новоназначения общински персонал да бъдат изплащани от деня на встъпване в длъжност, вместо от датата на назначителната заповед, което нарушаваше стандартната правна и финансова процедура⁵¹.

Новата таблица бе оповестена едва в средата на октомври 1923 г., но влизаше в сила от 1 април с. г. Тя значително увеличи основните заплати на общинските служители. Таблицата потвърди разделянето на заплатите в шест категории, като всяка от тях имаше по десет класа в зависимост от стажа и образованието. Най-ниската основна заплата нарасна от 350 на 550 лв., а най-високата – от 1020 на 1550 лв. Въпреки това основните възнаграждения на общинските чиновници изоставаха от тези на държавните, където съответните числа бяха 600 и 2170 лв. (вж. табл. 3, 4 и 5). За периода април–октомври 1923 г. разликата бе освободена от вноските в пенсионния фонд, а това предизвика допълнително, макар и временно, увеличение. Нарастването на основната заплата автоматично доведе до увеличаване и на процентното, и на добавъчното възнаграждение, които се изчисляваха върху нея. Допълнително облекчение в материалното положение на служителите в общините дойде от решението на кабинета те да не плащат данък общ доход за финансовата 1923/1924 г.⁵²

В предписанието за прилагане на новата таблица и на измененията в наредбата МВРНЗ предложи сумите да се вземат от икономии по други пера и от съкращения на персонала, а където това е невъзможно – да се гласува и допълнителен общински бюджет⁵³. За общините, управлявани от тричленки, се допусна дори увеличението да се изплаща от наличните касови суми, като оформянето му се отложи за бъдещия общински съвет⁵⁴. Тези наставления бяха изпълнени стриктно от общинските съвети, но необичайната практика сериозно затрудни придаването на законосъобразна форма на увеличението⁵⁵. На немалко места общинските съвети гласуваха общи суми с произволни размери, неотговарящи на изискванията на закона и на предписанията на централната власт⁵⁶. Огромни проблеми породиха и класирането на новоназначените служители, които нямаха задължителните по закон образователен и служебен ценз⁵⁷. Всичко това попречи на подобряването на материалното положение на голяма част от общинските чиновници, въпреки усилията на общинските ръководства и на правителството. Все пак след края на 1923 г. заплащането на персонала не бе най-чувствителният елемент на чиновническия въпрос в общините.

От началото на новата финансова 1924/1925 г., с окръжно на Министерството на финансите (МФ), добавъчното възнаграждение на изборните служители бе увеличено, по аналогия с това на държавните, от 50%

на 65%⁵⁸. На много места в страната прилагането на това предписание бе значително надхвърлено. Така в Пловдив общинският съвет предприе увеличение, което достигна до 200%⁵⁹. Подобна практика предизвика намесата на Върховната сметна палата, която се опита да ограничи необоснованото увеличение⁶⁰. Това предизвика силна отрицателна реакция както от страна на общинските чиновници, така и в опозиционните среди⁶¹. Поставено под двустранен натиск, МВРНЗ се опита да намери компромис. От една страна, то призна принципното право на автономно решение на общинските съвети, а, от друга, нареди да се изпълни постановлението на Сметната палата⁶². Това предизвика вълна от ревизии на решенията на общинските съвети и създаде значителни затруднения⁶³.

Сложната система на заплащане на общинските чиновници породила идеята за радикална реформа в тази материя. В началото на септември 1924 г. бе създадена парламентарна комисия по щатове, оглавена от председателя на Народното събрание проф. Тодор Кулев. Тя разпрати въпросници до всички заинтересовани ведомства и реши отначало да се занимае със заплатите на държавните чиновници и едва след това с общинските и окръжните. През цялата 1925 г. в комисията се дискутираше варианта за заместване на системата от 6 категории и 10 класа с опростената система от 4 категории с 10 класа⁶⁴. Продължилите спорове за държавните служители отсрочиха за неопределено бъдеще реформите в областта на общинския персонал.

В тази обстановка, по предложение на Стойчо Мошанов, парламентът гласува текст в двата устройствени общински закона, с който отхвърля ограничителното решение на Върховната сметна палата и изравни механизма на изчисляване на добавъчното и на процентното възнаграждение за общинските чиновници с този на държавните⁶⁵. Докато тази естествена мярка доведе до увеличаване на brutното заплащане на чиновниците в селските и в малките градски общини, то в големите градове се получи немалко намаление⁶⁶. Протестите и опитите на общинските съвети да се съобразят както със закона, така и с настроенията на персонала доведоха до значително забавяне на изплащането на заплатите⁶⁷. Едва към края на 1925 г. чрез гласуване на нови процентни възнаграждения повечето общински съвети успяха да компенсират намаляването на заплащането, предизвикано от държавата⁶⁸.

Въпреки трудностите след 1925 г. заплащането на общинските служители бе стабилизирано. По общо мнение то не компенсираше изцяло посъкването⁶⁹, а положението на низшия персонал, който бе мнозинство, бе тежко. Дори сред управляващите съществуваше настроението, че тази система „подкопава основите на държавата и обществото“⁷⁰.

Изменението на двата устройствени общински закона в началото на април 1926 г. даде по-голяма свобода на общинските съвети да формират възнагражденията на персонала⁷¹. Освен съществуващата таблица за основната заплата, те въведоха таблици за добавъчното възнаграждение по длъжности, гласувани от общинските съвети, семейни надбавки, равни на получаваните от държавните служители, и произволно определяно от съветите процентно възнаграждение. Тази система даде възможност на повечето общински съвети да решат задоволително въпроса с материалното

осигуряване на персонала при наличието на средства⁷². Въпреки това в селските общини нямаше положително развитие и дори в големите градове кметовете принципно се изказаха за пълно изравняване на заплащането на общинските и държавните служители⁷³.

Силеният обществен натиск принуди правителството да активизира работата на парламентарната комисия по щатовете. Към края на 1926 г. новите проектотаблици за чиновниците при изборните учреждения бяха готови. Те бяха идентични с таблиците на държавните служители, а процентните, семейните и добавъчните възнаграждения също бяха изравнени. Резултатът от двегодишната работа бе унифициране на заплатите⁷⁴ (вж. табл. 6). Новите стойности бяха въведени за държавните служители от началото на финансовата 1927/1928 г., но прилагането им в общините бе оставено на желанието и възможностите на общинските съвети в духа на принципа на факултативността⁷⁵. Едва във втората половина на 1927 г. с две решения на Хасковската окръжна сметна палата и на Върховната сметна палата процентното, добавъчното и семейното възнаграждение на държавните и изборните служители бяха изравнени и станаха задължителни за общините⁷⁶. Въпреки това в повечето общини не успяха да приложат решението до края на финансовата година⁷⁷.

При изготвянето на бюджетите за 1928/1929 г. се оказа, че сложната система за формиране на заплатите за общинския персонал масово не се спазва в селските общини. Там поради финансовите трудности, а и поради некомпетентност обикновено се гласуваше обща сума за всяка длъжност, която бе значително по-малка от предвидената в закона⁷⁸. Това принуди МВРНЗ отново обстойно да разясни системата на заплащане⁷⁹. Независимо от това, в общините често не се спазваха предписанията на централната власт и управленските практики бяха най-разнообразни. Така само процентното възнаграждение за еднакви длъжности варираше между 0 и 400%⁸⁰. Всичко това принуди Дирекцията по държавните дългове да предложи на МВРНЗ отново да се заеме с унифицирането на заплатите. В средата на декември 1928 г. бе назначена комисия, ръководена от началника на отделението за статистика, окръжни и общински финанси при Вътрешното министерство Христо Милков с участието на секретаря на Съюза на изборните служители А. Сивинов⁸¹. Към края на февруари 1929 г. тя успешно приключи работата си, а на 1 март правителството прие новите таблици и Наредбата по прилагането им⁸².

Новите таблици напълно изравниха основните заплати на общинските и на държавните служители. Така след като започна от изравняването на допълнителните и на семейните надбавки, държавата унифицира и основните заплати. Единствена възможност за автономно определяне на възнагражденията бе оставена при процентните надбавки. Едновременно с това централната власт уеднакви и цензовете, и останалите изисквания за назначаване на общинските чиновници, изравнявайки ги с постановленията на Закона за държавните служители. Изискванията влизаха в сила от началото на финансовата 1929/1930 г.⁸³

На много места в страната общинските съвети вече бяха гласували своите бюджети и това наложи отново да бъде сезирана Върховната сметна палата. Тя постанови, че е възможно изменение на общинските бюджете-

ти, но до утвърждаването на промените заплатите ще се изплащат по старите таблици. Опитите на общинските служители да я принудят да промени решението си завършиха без успех⁸⁴. Без резултат остана и повижът на група сговористи за въвеждане на по-високо заплащане за общинския персонал в новите земи и граничните райони по примера на българската администрация в Западна Тракия през 1919 г.⁸⁵

През пролетта на 1930 г. последствията от световната икономическа криза засегнаха и общинската администрация в България. Още в началото на април с. г. Върховната сметна палата постанови, че общините могат да дадат по-малка от установената основна заплата⁸⁶. Така унификацията на заплатите на държавните и на общинските чиновници реално не можа да се осъществи на много места в страната. Както при държавните служители, забавянето на заплатите за цялата 1930 г. бе повсеместно явление⁸⁷.

Финансовите затруднения на държавата и на общините доведоха правителството до идеята за намаляване с 10% на заплатите на държавните и изборните чиновници за първото тримесечие на 1931 г. През декември 1930 г. министрите разгледаха и вариант за намаление от 20%, но той бе отхвърлен⁸⁸. В крайна сметка кабинетът се спря на въвеждане на временни 10% удръжки върху всички заплати, както практикуваха много европейски държави. При подобряване финансовото състояние на държавата и изборните учреждения, те щяха да компенсират служителите си⁸⁹. Законопроектът породил масови протести сред засегнатите⁹⁰. В резултат от тях парламентарната комисия по Министерството на финансите предложи редица промени: премахнаха се удръжките от основните заплати под 1000 лв. и от brutните заплати до 2000 лв. Бе решено, че никой не може да получава по повече от една заплата от държавата или от изборните учреждения⁹¹. С наредба бяха ограничени и страничните възнаграждения на чиновниците, получавани за заседания, извънредна работа и др.⁹²

Успоредно с временните удръжки МФ поиска от парламентарната комисия по заплатите (комисията Тричков) да се преизчислят всички заплати на общинските и на държавните служители на базата на 1910 г., като новите заплати се установят на базата на увеличение от 21 пъти за най-високите две категории чиновници, 22 пъти за средните две категории и 25 пъти за низшите две категории. Това щеше да бъде съпроводено от пълно изравняване на brutната заплата на изборните и държавните служители, като се регламентират и процентните надбавки⁹³.

В тази обстановка на несигурност и постоянни финансови сътресения общинските съвети значително надхвърлиха десетпроцентните удръжки. В някои общини намалението достигна до 25%⁹⁴. Тази тенденция се запази до края на управлението на Демократическия сговор, бе умело използвана от опозицията и изостри силно отношенията на управляващите държавата и общините с общинския персонал⁹⁵.

СОЦИАЛНО И ПЕНСИОННО ОСИГУРЯВАНЕ. Към средата на 1923 г. общинските служители бяха обект на известно социално осигуряване. Както и при заплатите, в това отношение те отстъпваха на държавните чиновници. Част от социалното осигуряване бе въведено още до Първата световна война, но в края на 1921 и началото на 1922 г. земе-

делското правителство измени неговата регламентация. Със Закона за пенсиите на служителите при държавните и изборните учредения бяха въведени пенсии по инвалидност и за изслужено време.

Пенсиите за изслужено време бяха организирани чрез фонд, управляван от отделен Пенсионен съвет към Дирекцията на държавните дългове и под общия контрол на МФ чрез неговото Пенсионно отделение. Изплащането на пенсии бе обвързано с 20–25-годишен стаж и с минимална възраст от 50 години, като времето на войните се удвояваше. За получаване на подобна пенсия се изискваше поне двегодишно изплащане на пенсионни удържки. Размерът на пенсията се изчисляваше само на базата на щатната заплата с надбавки от 3% за всяка прослужена година над 25 години и 2% за всяка година над 50-годишна възраст. Общата сума на пенсията не можеше да надхвърли 12 000 лв. годишно⁹⁶.

Пенсиите за инвалидност се поемаха от бюджета на държавата при доказана загуба на работоспособност над 20%. Последната се констатираше от специална комисия с преимуществено участие на държавни лекари и се утвърждаваше от Пенсионния съвет. Размерът на тази пенсия не можеше да надхвърля 18 000 лв. годишно, като се изчисляваше според процента на загубената трудоспособност спрямо последната получена годишна заплата⁹⁷.

Законът предвиди сливане на съществуващите дотогава три пенсионни фонда – военният, гражданският и на изборните служители – в единен пенсионен фонд. Поради войните първите два фонда имаха дефицит от над 200 млн. лв., а фондът на изборните служители бе с излишък от близо 43 млн. лв. Така обединението се сведе до изплащане на пенсиите на държавни служители с пари, отпускани от общините и окръзите. Тази практика породила разбираемо недоволство сред общинските среди и те си поставиха за цел да отделят своя пенсионен фонд⁹⁸.

Със Закона за държавните служители бе въведено социално осигуряване при болест, злополука и при смърт. При доказано заболяване се даваше отпуск с пълна заплата до три месеца, а при особено тежки случаи и до 6 месеца при поне 3-годишен стаж. При злополука или заболяване от туберкулоза платеният отпуск бе също 6 месеца без оглед на стажа. Съществуваше възможност и за даване на известна парична помощ с решение на общинския съвет. При уволнение по болест се изплащаше и работната заплата за месец и половина⁹⁹. По аналогия с държавните служители повечето общини даваха право на безплатен преглед и на безплатно лечение на своите чиновници в общинските здравни служби. Това не им бе наложено със закона, но действаше на принципа на факултативността, както бе в повечето европейски страни¹⁰⁰. По примера на държавата при многобройните съкращения често се прилагаше и отпускането на помощ, равна на една и половина месечни заплати¹⁰¹.

При смърт на общински служител, с решение на общинския съвет можеше да бъде отпусната помощ за погребението му до 5000 лв. и помощ на семейството му до три месечни заплати, ако не е навършил пенсионна възраст. Доколкото осигуряването при инвалидност, болест и смърт не бе на базата на удържки и фондове, то бе по-скоро в рамките на своеобразна държавна и общинска благотворителност¹⁰².

Тази система на осигуряване имаше както положителни страни, така и немалко минуси. Тя гарантираше в някаква степен общинските чиновници, но тежкото финансово положение на общините невинаги им позволяваше изплащането на помощите при болест и злополука. Единствено пенсиите бяха изцяло осигурени. Те обаче се изчисляваха върху щатните таблици, а при възприетата сложна система на формиране на трудовите възнаграждения размерът им не бе достатъчно висок, за да компенсира обезценяване на лева и да осигури нормален живот. Този проблем не можа да бъде разрешен през цялото управление на Демократическия сговор.

Правителството на проф. Ал. Цанков предприе някои действия за развитие на създадената система на социални осигуровки. Това стана както под въздействието на решенията на Международната организация на труда, така и под натиска на организираното професионално движение в страната и на политическите съюзници от БРСДП (о). Важно влияние изиграха принципите на обществената солидарност и на социалната справедливост, пропагандирани при всеки удобен случай от управляващите, и схващането, че силната държавна власт трябва да се опре на осигурена администрация¹⁰³. Първите мерки имаха и изцяло конюнктурни цели – да намалят общественото напрежение и да нормализират живота в страната. Още през декември 1923 г. бе свикана сесия на Върховния съвет на труда, която взе решение за възстановяване на осемчасовия работен ден, отменен от земеделското правителство. Бяха разгледани и проектозакон за обществените осигуровки и друг – за настаняване на работа и осигуряване при безработица¹⁰⁴.

През пролетта на 1924 г. бе приет Закона за обществените осигуровки, който влезе в сила от 1 юли с. г.¹⁰⁵ Той прецизира случаите на подпомагане при болест, злополука, майчинство, инвалидност и при старост. С него се въведоха специални таблици при изчисляване на тези помощи и на последвалите пенсии – лични и наследствени. Очевиден недостатък на възприетата система бе точното определяне на размерите на всеки вид осигуровка, което бързо изоставаше от обезценяването на лева. Въпреки това кръгът на осигурените лица и на предвидените за осигуровки случаи значително се разшири. Законът ликвидира и факултативния принцип на социалното осигуряване за общините и го въведе задължително. Това направи новата система много по-ефективна от гледна точка на общинския персонал¹⁰⁶.

През пролетта на 1925 г. бе приет Закон за настаняване на работа и осигуряване при безработица. Той определи като безработни всички чиновници и работници, които до осем дни след уволняването си не са успели да постъпят отново на работа и въведе задължително осигуряване за тях. То се получаваше в рамките на 8–12 лв. на ден, ако уволненият бе внасял своите вноски в продължение на поне две години по този фонд. Успоредно с това бе въведено задължително 15-дневно предизвестие при уволнение и при напускане на работата. В страната бяха създадени борси на труда в София и в Пловдив и местни бюра по труда в окръжните центрове и в някои по-големи неокръжни градове. Във всяка община бе учреден местен трудов съвет, който трябваше да се грижи за подобряване на трудовите условия в нея¹⁰⁷.

Създаването на тази сравнително разгърната система от социални фондове се оказа непосилна за финансовото състояние на държавата, общините и окръзите. Особено тежко бе положението на пенсионния фонд. Като първа стъпка към неговото стабилизиране през 1924 г. МФ предписа правото за удвояване на стажа във военновременните години да се ползва само ако са правени двойни вноски¹⁰⁸. Удръжките от заплатите за пенсионния фонд бяха увеличени от 5 на 8%¹⁰⁹. Въпреки това постъпленията във фонда не бяха ритмични. Само в Хасковски окръг за финансовата 1924/1925 г. 63 общини не изплатиха задълженията си към пенсионния фонд. Подобна бе картината и за следващата 1925/1926 г., а това се отрази пряко върху общинските чиновници¹¹⁰.

Стремежът за укрепване на пенсионния фонд бе основният стимул за прокарването на нов Закон за пенсиите за изслужено време през лятото на 1926 г. Той раздели пенсиите на лични и наследствени и намали навършените години при пенсиониране, но увеличи необходимия стаж. Като крайна горна граница за пенсиониране бе въведена 60-годишната възраст. Наследствените пенсии се изчисляваха на базата на процент от пенсията на титуляра. Пенсионният фонд се формираше чрез 8% удръжки от заплатите на чиновниците, държавни субсидии от 150 млн. лв. годишно и помощи от окръзите и общините в размер на 1% от редовните им годишни приходи. Бяха извършени промени и в структурирането на Пенсионния съвет¹¹¹. Инвалидните пенсии останаха по закона от 1921 г.

Новият закон доведе до ревизия и преизчисляване на всички пенсии, като указанията на МФ и на Дирекцията на държавните дългове невинно съвпадаха, а това усложни пенсионния въпрос¹¹². Основният проблем обаче дойде от държавата, която през 1926 и 1927 г. не внесе предвидените в закона субсидии и това бързо изчерпа фонда. Допълнителни причини бяха продължаващото обезценяване на лева, неподходящото пласиране на средствата на фонда в държавни ценни книжа и ипотечни заеми, системната държавна намеса в управлението на фонда, когато на преден план излизаха конюнктурни решения¹¹³. Ако през 1927 и 1928 г. положението бе само тревожно, то през 1929 г. пенсионният фонд се сгромоляса. Само общините и окръзите издължиха сумите си към него. Те изплатиха около 70 млн. лв., а разходите за техните пенсионери бяха около 50 млн. лв. Излишъкът не можа да покрие годишния недостиг на фонда от 96 млн. лв., създаден от държавата¹¹⁴. Това доведе до 10% намаление на пенсиите за втората половина на 1930 г., което съвпадна със световната икономическа криза.

Намалението на пенсиите бе палиативна мярка и не можа да стабилизира фонда¹¹⁵. За укрепването му се прибягна и до 20% удръжки от добавъчните възнаграждения. Специалната Наредба за временно подпомагане фонда за пенсиите за изслужено време от декември 1930 г. успя да създаде известна временна стабилност за първата половина на 1931 г. до края на управлението на Демократическия сговор¹¹⁶.

ПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА. Проблемът с професионалната подготовка на общинските служители към лятото на 1923 г. бе един от най-сложните компоненти на чиновническия въпрос в общините. Към

повечето от общинските служители държавата нямаше специални изисквания. Въпреки това при назначаване на секретар-бирниците в селските общини и на бирници, секретари и контролори в градските общини се изискваше както определен минимален образователен ценз (5. клас) и професионален стаж (3 години), така и успешно полагане на квалификационен изпит. Той се провеждаше всяка година в средата на месеците март и септември¹¹⁷. Именно подготовката за този изпит обикновено пораждаше най-сериозни затруднения както за държавата, така и за кандидатите. От друга страна, честите промени в законодателството за общините налагаха необходимостта от системното им разясняване пред общинските служители с оглед на спазване на законността и провеждане на по-хомогенна общинска политика в страната.

Тези въпроси бяха повдигнати още на първата конференция на секретар-бирниците и кметовете от Бургаски окръг, свикана от местната окръжна постоянна комисия през септември 1919 г., и бяха често поставяни от синдикалните организации на изборните служители пред държавните, окръжните и общинските власти¹¹⁸. Постепенно, без специална регламентация, бе въведена практиката окръжните постоянни комисии да провеждат при нужда някакви подготвителни курсове за кандидатите в рамките на наложения от държавата конспект за изпита и опреснителни курсове или конференции на секретар-бирниците и за кметовете. Въпреки това остро се чувстваше нуждата от държавна намеса за повишаване квалификацията на общинския персонал най-вече в селските общини.

След временното стабилизиране на новата власт през юли 1923 г. и поради приближаването на първата дата за провеждане на секретар-бирническите изпити – 15 септември, някои окръжни постоянни комисии се опитаха да възстановят действалата дотогава система. В страната се усещаше остра необходимост от повишаване квалификацията на новоназначения общински персонал, който в мнозинството си бе назначен без спазване на нормативните изисквания като „изпълняващ длъжността“¹¹⁹. В тази обстановка Петричката окръжна постоянна комисия организира два 15-дневни курса „за опресняване на знанията“ на секретар-бирниците от окръга в Петрич и в Неврокоп. Към тях като слушатели можеха да се включат и кандидатите за секретар-бирници, за да се подготвят за приближавания изпит. Материалът включваше двата устройствени общински закона и правилниците за прилагането им, законите за бюджета, отчетността и производството, за гербовия налог, за финансовата инспекция, за подобряване на земеделското производство и за кражбите и грабежите. Предвиди се и разглеждане на правилника за училищните настоятелства и общи упътвания по кооперативно дело, гражданско учение и демонстрация на практически канцеларски умения¹²⁰. Три подобни 10-дневни курса организира и Пловдивската окръжна постоянна комисия. Те предвиждаха редуване на лекции и семинари под ръководството на служители на комисията¹²¹. Септемврийските събития обаче осуетиха провеждането на курсовете¹²².

Изпитите от 15 септември 1923 г. преминаха при понижен интерес от страна на кандидатите и при подчертано слаби резултати¹²³. Пловдивската окръжна постоянна комисия предложи на МВРНЗ да организира училище за административни науки под свой контрол и дори представи про-

ект, но министерството не поде инициативата. Това породя критика на действащата система и сред дейци на местното самоуправление, и в правителствените среди¹²⁴. Основен резултат от дискусиите бе отлагането на всякакви подготвителни курсове за 1924 г. Това отново доведе до крайно слаби резултати от изпитите през март и септември с. г.¹²⁵ Дори и тяхното успешно полагане не бе гаранция за назначаване¹²⁶.

Успоредно с въпроса за подготвителните курсове беше актуален и проблемът с опреснителни занятия за общинските служители. Под натиска на общините в началото на 1924 г. МВРНЗ разпореди на окръжните постоянни комисии да свикат опреснителни конференции по околии. Меродавните общински среди предложиха по примера на Бургаската окръжна постоянна комисия да се провеждат ежегодно окръжни, а не околийски конференции, където окръжните отчетници да изнасят реферати по теми от практическо естество. По различни причини (най-често финансови) нареждането на министерството не бе изпълнено до края на 1924 г.¹²⁷ От началото на 1925 г. обаче в повечето окръзи подобни окръжни конференции бяха проведени. Запазените дневни редове и отзиви за държаните реферати показваха извънредно широкия кръг въпроси, третирани на конференциите. На много места в тях участваха и селските кметове, главните учители и други категории общински служители. В други окръзи се съобрази с препоръката на МВРНЗ и проведе серия от околийски конференции¹²⁸. С новия Закон за окръжните съвети от 1925 г. това стана ежегодно задължение на окръжните постоянни комисии, но не бе стриктно спазвано. В повечето окръзи се провеждаха конференции по околии, но в Бургас бе обичайна практика след околийските конференции през пролетта да последва и окръжна през есента¹²⁹. В Родопите конференциите на общинските служители бяха по-скоро изключение. Така в Мастанлийски окръг за пръв път бе свикана окръжна конференция едва през март 1930 г.¹³⁰

Ако опреснителните конференции донякъде задоволиха нуждата от повишаване на квалификацията, то подготовката за кандидатстване за заемане на общинска длъжност остана напълно неорганизирана централно. През лятото на 1925 г. Търновската окръжна постоянна комисия организира двумесечен безплатен подготвителен курс за кандидатите за секретар-бирници и касиери на училищните настоятелства. Изискванията към курсистите бяха да са български поданици, 18-годишни с минимум непълно средно образование и „да не са носители на каквито и да било разрушителни противодържавни идеи“. Курсът покриваше цялата материя, предвидена в програмата за изпита¹³¹. В края на 1925 г. подобни едномесечни курсове проведеха Пловдивската и Плевенската окръжна постоянна комисия¹³². Те завършиха с изпити и с връчване на свидетелства. Подобна практика се отрази положително и на резултатите от официалните изпити за секретар-бирници, проведени в цялата страна¹³³. Тя бе следвана и през цялата 1926 г.

Частната инициатива се намеси, използвайки нерегламентираността на провеждане на подобни курсове и крайно неритмичният им характер. В Бургас и София бяха открити частни бюро „за справки и упътвания“ по общинско счетоводство и отчетност срещу такса от 50 лв.¹³⁴ Бившият сек-

ретар-бирник и окръжен проверител Христо Попов проведе два подготовителни курса в Шумен и Видин срещу такса от 500 лв. по програмата на изпита. Обучението завършваше с пробен изпит. Курсовете бяха препоръчани от някои окръжни постоянни комисии, които сами не успяха да организират подобна подготовка¹³⁵.

Тази многостранна и противоречива практика снизи качеството на подготовката и нивото на изпитите, провеждани от окръжните постоянни комисии¹³⁶. Това се отрази и на компетентността на секретар-бирниците, особено в селските общини. По официални данни в средата на 1927 г. повече от 800 секретар-бирници бяха извършили някакви финансови нарушения и част от тях бяха предадени на съдебните власти¹³⁷. Всичко това принуди МВРНЗ да иземе изпитите в свое разпореждане. От 15 септември 1927 г. бе въведен писмен изпит по въпроси, определяни от министерството и провеждан от окръжните управители¹³⁸. Резултатите от изпита за пореден път бяха оценени като слаби и местните власти в цялата страна поискаха учредяването на системни подготовителни курсове¹³⁹.

Вместо курсове, през пролетта на 1928 г. МВРНЗ пристъпи към промяна на Правилника за прилагане на Закона за селските общини. С новите текстове бе въведено задължително средно образование (за предпочитане търговско) за секретар-бирническия институт и стажът бе намален на 6 месеца „канцеларска работа“. Предимство се даде на образователния ценз и така проблемът за подготовката бе решен. С промяната се отмени и септемврийската изпитна сесия¹⁴⁰. Новите конспекти на министерството бяха значително по-сложни и действително отразяваха по-високия гимназиален образователен ценз¹⁴¹.

Рязката промяна предизвика сериозно напрежение. Броят на кандидатите веднага спадна и това принуди МВРНЗ да прибегне до компромиси. За 15 октомври 1929 г. бе насрочена извънредна изпитна сесия, а конспектът за нея бе значително опростен. Въпреки това на много места продължаваше назначаването на хора без стаж и образование и дори без полагане на квалификационния изпит¹⁴². Практиката на отстъпки на Вътрешното министерство продължи и през 1930 г. – за 25 октомври с. г. бе насрочена поредната извънредна сесия. Все пак от откъслечните данни бе видно, че образователното ниво на издържалите изпитите става по-високо, а това бе известна гаранция за по-висока компетентност и стабилност на общинската администрация¹⁴³ (вж. табл. 7).

2. ПРОФЕСИОНАЛНОТО ДВИЖЕНИЕ НА ОБЩИНСКИТЕ СЛУЖИТЕЛИ

Въпреки силната си зависимост както от управляващите в страната, така и в съответната община, още до войните общинските служители се бяха изявили като сериозна сила, главно поради професионалната си организация – Съюз на служителите при изборните учреждения.

Съюзът бе основан след десетгодишен подготовителен период през юли 1910 г. и още в началото попадна под влияние на БРСДП (о)¹⁴⁴. В него участваха чиновници, работещи при общинските управления и служители

при окръжните постоянни комисии. Последните обаче никога не надхвърлиха 10% от членовете на организацията и нейното лице бе общинският персонал. След Световната война възстановяването на съюза бе затруднено от общата обстановка в страната, но тежкото положение на общините и на техните служители го стимулира. Допълнителен тласък дойде и от възстановяването на Съюза на съюзите (19-те съюза) – обединение на профсъюзите на държавни и изборни служители, създадено през 1911 г.¹⁴⁵ Съюзът на съюзите и подразделенията му се възстановиха през 1919 г.¹⁴⁶ Заедно със Свободния общ работнически синдикален съюз през същата година бе създадена Конфедерация на труда, която срещна силно противодействие от страна на земеделското управление и скоро бе разстроена. Влияние за това изигра и професионалното движение под контрола на БКП¹⁴⁷.

В навечерието на преврата от юни 1923 г. движението на общинските служители бе в организационна криза и това парира изявите му като съществен фактор в живота на общините. След неуспеха на комунистите да превземат ръководството на организацията през януари 1921 – януари 1922 г., тя бе започнала отново бавно да се възстановява¹⁴⁸. Привържениците на БКП се бяха обособили в отделен съюз, който бе още по-анемичен¹⁴⁹. Нападките между двете организации обезверяваха общинските служители и отнемаха основна част от усилията на техните ръководства¹⁵⁰.

Силен удар на професионалното движение бе нанесен и от Закона за държавните служители. Главата за сдруженията бе въведена и за персонала при изборните учреждения. Нейните текстове поставиха под въпрос съществуването на Съюза на изборните служители, тъй като те формално принадлежаха към личния състав на отделни общински ведомства и към различни професии. По същата причина не можеха да съществуват и поголемите обединения – Съюзът на съюзите и Конфедерацията на труда, а организирания общински служители разчитаха много на общата борба. Законът предвиждаше задължителна съдебна регистрация на уставите и на ръководствата на професионалните организации и забраняваше подтикването към напускане на службата, към демонстрации и стачки „против държавните и обществените власти“. В такива случаи се предвиждаше разпускане на сдружението от правителството¹⁵¹. Тези ограничения доведоха до остра реакция от страна на профсъюзното движение около БРСДП (о) и то водеше борба против приемането на законопроекта, а по-късно и против прилагането на закона¹⁵².

От началото на 1923 г. БЗНС пристъпи и към цялостна подмяна на общинския персонал в столицата и в повечето градове на страната, закри Дисциплинарния съд в Софийската община и това напълно парализира всякаква дейност на общинските служители от двете организации¹⁵³. По технически причини бе забавена и съдебната регистрация на съюза.

След преврата ръководителите на Съюза на общинските служители започнаха бързо да възстановяват движението. Подтикът дойде от столичната община, където начело застана социалистът Иван Площакков. Още на 19 юни 1923 г. настоятелството на Софийската организация се среща с него и поиска уволнение на служителите, назначени от земеделците, връщане на неправилно уволнените и възстановяване на дисциплинарния правилник, който да бъде изменен от комисия с участието на представи-

тел на общинските служители. Исканията бяха посрещнати с одобрение. Тогава на 23 юни бе проведено и първото събрание на столичната организация, която одобри действията на настоятелството и излъчи по-представителна делегация за среща с Ив. Площакков. Отново бяха повторени обещанията, но се настоя и за известно търпение¹⁵⁴.

Окуражени от изразеното разбиране, на 28 юли 1923 г. се събраха и членовете на Управителния комитет на съюза. В окръжно до местните настоятелства те апелираха за организационно и финансово укрепване на местните организации и на съюзния орган вестник „Защита“. Като основни съюзни искания бяха издигнати: подобрене на материалното положение, извоюване на служебен стабилитет, гарантиране на правото на професионално съюзяване и коалиране на профсъюзите. В Позив към всички служещи в изборните учреждения в България Управителният комитет добави и отделянето на пенсионния фонд на изборните служители, и получаване на увеличение, както при държавните служители. Наблягайки на положителното отношение на новите власти към профсъюза, бе напоменено че местното самоуправление не е оправдание за непредприемане на належащи мерки – „Автономията на общините, зад която при случаи, които им изнасят, се крият нашите големи управници, за да оправдаят своето бездействие, своята индиферентност към нашата съдба, както и зад която се крият общинските управници, когато искат да отстояват своето безгрижие и своите беззакония над нас.“¹⁵⁵ Приблизително по същото време, независимо от централата, влиятелната Русенска организация отправи аналогичен позив¹⁵⁶.

Тези позиви и обсъждането на новите таблици за заплатите на изборните служители в МВРНЗ активизираха възстановяването на местните организации. В Казанлък, Бургас, Бяла, Варна се състояха организационни събрания, които гласуваха резолюции в духа на препоръките от София. Основното настояване бе за изравняване на заплатите с тези на държавните служители. Подобни постъпки пред централните власти направи и Управителният комитет. Въпреки това основната част от местните организации остана инертна¹⁵⁷.

В тази обстановка ръководството на съюза насрочи поредния, седми конгрес за средата на декември 1923 г. и отново апелира за законодателно уреждане на правното и материалното положение на общинския персонал. Възползвайки се от разпадането на прокомунистическата организация, бе отправен апел и за организационно укрепване и разширяване на съюза. В края на септември 1923 г. отново бе направен опит за официално регистриране на профсъюза според Закона за държавните служители¹⁵⁸.

Тези акции съвпаднаха и с подновяване дейността на Съюза на съюзите, който с окръжно до своите подразделения постави въпроса за изплащане на 13-а заплата, за 13-а и 14-а заплата за новите земи и за задължително въвеждане на новоприетите таблици за изборните служители от новата финансова година. Настоя се и за изплащане на квартирни пари на държавните и изборните служители. Деветнадесетте съюза протестираха против масовите уволнения след септември 1923 г. и взеха мерки за организационно укрепване на обединението. Съюзът на съюзите се опита да предизвика и международен отклик за своята дейност¹⁵⁹. Неговите дейст-

вия бяха подкрепени от самостоятелни акции на отделните съюзи и от постъпки на техните местни организации¹⁶⁰. Кулминацията на натиска бе общото „Искане“ на деветнадесетте съюза, връчено при откриване на първата редовна сесия на XXI ОНС на 9 декември 1923 г.¹⁶¹

Общата акция не предизвика непосредствена реакция, но принуди властите да легализират профсъюзите и тяхното обединение, които получиха официална съдебна регистрация¹⁶². Това даде възможност за провеждане на редовния конгрес на Съюза на изборните служители на 16–18 декември 1923 г. Сто делегати представяха едва 20 организации с около 2000 членове. Само за 1923 г. бурните събития в страната бяха преполовили съюза¹⁶³. В гласуваната резолюция организираният изборни служители отново издигнаха исканията си за служебен стабилитет чрез дисциплинарен правилник и дисциплинарен съд; за подобряване на социалното им положение чрез повишаване на заплати, пенсии и безплатна медицинска помощ, но и за гарантиране на общинската автономия от безцеремонната намеса на централната власт и за създаване на общ закон за селските и градските общини, който цялостно да стабилизира местното самоуправление. Резолюцията бе връчена на 21 декември на министър Русев, който я прие за сведение и даде най-общото си съгласие с нея. За председател на съюза бе избран Рачо Цонев, за секретар – Кирил Михайлов, а за касиер – Анастас Самарджиев¹⁶⁴.

Конгресът стабилизира организираното движение на изборните служители, но неговите прояви не намериха отклик в правителствените среди. Подкрепата на столичната общинска управа също не бе стабилна. Влияние за това оказаха както неприязненото отношение на кабинета към профсъюзното движение въобще, така и нарастващите конфликти между Демократическия сговор и БРСДП (о). Особено тежко се отрази излизането на Димо Казасов от правителството и на социалистите от Софийската седмочленна комисия през февруари 1924 г. Подложен на силен натиск от страна на управляващите, за около половин година Съюзът на изборните служители ограничи дейността си и я сведе главно до искане за възстановяване на дисциплинарните правилници и съдилища¹⁶⁵. Докато това нямаше резултат в столицата, то в повечето градове тези правилници бяха възстановени.

Към средата на февруари 1924 г. излизането на социалистите от управлението доведе до ново разцепление сред общинските служители. По идея на столичния помощник-кмет Иван Дечев, бивш радикал, бе създадено ядро от общински служители, групирани около о.з. ген. Диков. Малко по-късно то оформи „строго неутрална“ организация на общинските служещи в столицата с название „Сердика“. Подобен подход за разцепление и отслабване на контролираното от социалистите профсъюзно движение, мотивирано с идеите на неутрализма, Сговорът прояви и в други профсъюзи¹⁶⁶. Той бе характерен и за останалите европейски страни¹⁶⁷. През лятото на 1924 г. „Сердика“ разви трескава дейност, за да привлече основната членска маса на Софийската организация на изборните служители. На 23 юли нейна делегация се среща с кмета Паскал Паскалев и получи обещание за възстановяване на дисциплинарния правилник и за отпускане на 200 000 лв. помощ за изграждане на санаториум¹⁶⁸. От на-

чалото на август започна да излиза нейният орган – в. „Общинар“, който бе списван в дух на сътрудничество с общинското управление, но защитаваше и редица нужди на общинския персонал. В своята дейност обаче „Сердика“ не успя да изгради своя оригинална общинска програма и действията ѝ обикновено имаха кампаниен характер¹⁶⁹.

Създаването на просговористка организация на общинските служители в София предизвика ответно активизиране на Съюза на изборните служители. На 10 юни 1924 г. неговият управителен комитет връчи подробно изложение в Народното събрание. С него бе поискано в предстоящото изложение на законите за окръжните съвети и за градските и селските общини да се включат допълнителни текстове за гарантиране на автономията на общините и за тяхното финансово стабилизиране. Настояваше се за гарантиране стабилността на общинските служители чрез включване на конкретен нов член за дисциплинарни съдилища в общините, за подобряване на материалното им положение и изравняването им с това на държавните чиновници. В подкрепа на изложението бяха гласувани резолюции от най-големите местни организации¹⁷⁰, но това отново не оказва влияние върху дейността на централните държавни органи. Общата оценка за резултатите от първата сесия на XXI ОНС бе изцяло негативна¹⁷¹.

В тази обстановка между 3 и 5 август 1924 г. се проведе VIII редовен конгрес на съюза. В него участваха 68 делегати, представящи 32 съюзни организации с 2541 членове. Резолюцията по съюзните искания изведе на преден план гарантирането на автономията на общините, но по-подробно бяха разработени въпросите, свързани с общинския персонал. Съюзът настояваше за нови щатни таблици, с които да се изравнят заплатите на общинските и на държавните служители; за добавъчно възнаграждение, което задължително, а не факултативно да се дава от общинските съвети. По служебния стабилитет бе разработена тристепенна система от околийски, окръжни и висша дисциплинарна комисия с участие на представители на персонала, които да решават въпросите с наказанията на провинените. Прави впечатление, че и тук съюзът се стремеше не да наложи свои членове в тези комисии, а принципно да постави и реши проблема. В този смисъл той защити позициите на цялата професия, а не само на своите членове. Конгресът взе решение за създаване на фонд „Санаториум“. По инициатива на Шуменската организация бе учредена и Посмъртна каса¹⁷².

На конгреса избухна скандал с появяването на представители на организацията „Сердика“. Те настояха да бъдат допуснати до заседанията и да се обединят със столичната организация на съюза. На практика това би означавало превземане на Софийската организация от привърженици на Демократическия сговор и възможност за проникването им в ръководството на съюза. Опирайки се на устава, председателството на конгреса осуети това, но конфликтът отново разклати движението и даде повод за взаимни обвинения в политиканство. След конгреса ръководството на „Сердика“ се зае да създаде своя отделна взаимоспомагателна каса¹⁷³.

Осмият конгрес извърши редакционни промени в съюзния устав и с малки изменения преизбра ръководството на съюза. За председател бе отново избран Р. Цонев, а за секретар-касиер – Ан. Самарджиев, който се очерта като най-активният деец на организацията¹⁷⁴.

Резолюцията на конгреса бе връчена на министър Русев, но неговата реакция бе съвсем хладна. Това принуди съюзното ръководство публично да заяви, че правителството последователно игнорира професионалното движение при работата на парламента и на ведомствените комисии и не се вслушва в справедливите му искания¹⁷⁵. Тези констатации бяха подкрепени и от партньорите на Съюза на изборните служители в Съюза на съюзите. В отговор на 17 декември 1924 г. деветнадесетте съюза се срещнаха с премиера, с председателя на парламента и с председателя на парламентарната група на мнозинството и им предадоха изложение, с което настояха за изплащане на 13-а заплата и за отпускане на временни помощи поради извънредно затрудненото материално положение на всички чиновници. За пореден път исканията бяха посрещнати с разбиране от управляващите, бяха подкрепени от опозицията, но до конкретни стъпки не се стигна. За това не достигаха нито финансови ресурси, нито желание на ръководството на Демократическия сговор да отстъпи пред общата профсъюзна акция, в която то виждаше изключително политически мотиви¹⁷⁶.

Негативното отношение на управляващите към проблемите с общинския персонал силно урони позициите на проправителствената организация „Сердика“ в столицата. Разочарованието в нейните редове бе голямо¹⁷⁷. Спадът в дейността ѝ не спря и след отпускането на крупна парична помощ за нея от страна на общинския съвет в София¹⁷⁸. От това се опитаха да се възползват дейци на БКП, които започнаха агитация за създаване на нова „строго неутрална“ организация, но бяха лесно парирани от властите¹⁷⁹.

В същото време Съюзът на изборните служители положи усилия за активизиране и организационно обновление. Секретар-касиерът Ан. Самарджиев предприе организационна обиколка за популяризиране на общите съюзни искания и тя имаше положителни резултати¹⁸⁰. На много места в провинцията организациите установиха по-тесни контакти с местните представители на централната власт – с окръжните управители и околийските началници. Окръжните и общинските съвети в редица случаи започнаха да отпускат парични помощи както на отделни служители, така и на организациите от района¹⁸¹. За половин година бяха основани нови 13 организации, но все още в 34 околии нямаше съюзни организации. В четири окръга – Видински, Врачански, Пашмаклийски и Мостанлийски, не съществуваше организирано движение на изборните служители. Възходящата линия на развитие бе сериозно разстроена от обстановката в страната след атентата в катедралата „Св. Крал“¹⁸².

Негативното отношение на правителството към синдикалното движение на изборните служители го принуди през 1925 г. да действа изключително в рамките на Съюза на съюзите. В края на януари с. г. Изпълнителният комитет на обединението формулира общите желания в четири точки – даване на реални заплати, изплащане на 13-а заплата, служебен стабилитет чрез дисциплинарни комисии и участие на профсъюзите при изготвяне на щатните таблици. Тази програма бе развита с оратори от повечето съюзи на публично събрание в София на 30 януари 1925 г. и на 3 февруари бе връчена на премиера и на Народното събрание¹⁸³. Управляващите почти открито се конфронтираха със синдикалистите.

Проф. Цанков заяви, че уволненията са резултат от „грешки“; че няма възможност за изплащане на тринадесета заплата, защото са нужни повече от 280 млн. лв. и отклони идеята за участие на профсъюзите във ведомствените комисии¹⁸⁴. Това предизвика вълна от протести, нови изложения до парламента, кабинета и до МФ. На 1 март 1925 г. Съюзът на съюзите проведе акционен ден за обща борба, в който се включиха изборните и държавните служители в повечето населени места. Кулминацията на движението бе на 3 април с. г., когато деветнадесетте съюза, въпреки че финансовата година бе започнала, се обърнаха с точни разчети и искания към министъра на финансите, но отново не получиха дори обещание за някаква промяна¹⁸⁵. На местно ниво обаче синдикалното движение срещна повече разбиране и съдействие¹⁸⁶.

В тази обстановка между 2 и 4 август 1925 г. бе проведен IX редовен съюзен конгрес, който отбеляза 10-годишнината от създаването на организирано движение на изборните служители. В него участваха 75 делегати, представлящи 46 организации и 2654 членове (2095 от селата и 349 от градовете). Това бе почти 10% от общинските служители в страната. В изказванията на делегатите открито прозвуча тезата за разрыв между централните власти и изборните служители. Изрично бе подчертано, че многобройните обещания след преврата не са получили някакво покритие. Особено тежко бе положението на низшия персонал, който бе около 3/4 от всички служители¹⁸⁷.

Резолюцията по съюзните искания подробно изложи възгледите на персонала за необходимостта от коренна общинска реформа. Тя отрази възгледите на хора, които ежедневно контактуваха със системата на общинското самоуправление на страната и може би най-добре познаваха положителните и отрицателните ѝ страни. Изтъкната бе нуждата от радикална реорганизация на общинските служби за улесняване на населението и от нови закони за окръжните съвети и за градските и селските общини. В общините с доходи над 500 000 лв. трябваше да се предвиди разделяне на секретарската от бирническата длъжност, сливане на скотовъдния с общинския бюджет, увеличаване на помощния персонал главно в селските общини, създаване на административно-финансово училище за подготовка на служителите. Залегнаха и общите синдикални искания за реални заплати, за спазване на 8-часовия работен ден и на седмичния и годишния отпуск, за безплатна медицинска помощ при трудова злополука, за изравняване на заплащането на държавните и на изборните служители, за задължителни добавъчни възнаграждения, за създаване на дисциплинарни комисии, за промяна в отделни членове на правилниците, за прилагане на двата устройствени общински закона. По отношение на новите устройствени закони, подготвяни от правителството, се наблягаше на ограниченията в местното и регионалното самоуправление и те се отхвърляха. Предложи се и отменяне на закона за селско-общинските съдилища, който реално не бе започнал да действа. Както обикновено, резолюцията бе поднесена на вътрешния министър и той я прие без коментар¹⁸⁸. За председател на Управителния комитет на съюза бе избран Тодор Българанов, но сериозни промени в ръководството нямаше¹⁸⁹.

До края на 1925 г. съюзното ръководство отново разви активна организационна дейност и постигна известни успехи. Бяха избрани нови настоя-

телства на повечето организации, финансите на съюза и неговия печатен орган укрепнаха. В БЗБ бяха открити пет фонда, в които се получиха първите постъпления от вноски и помощи от общински управления¹⁹⁰. В началото на септември Управителният комитет връчи в парламента подробно критично изложение по законопроекта за окръжните съвети, в което стигна до извода, че властите се стремят към унищожаване на общинската и окръжната автономия¹⁹¹. Въпреки това проектът бе приет. Правителството и Народното събрание останаха безучастни и към акцията за подобряване на материалното положение на държавните и изборните служители, проведена от деветнадесетте съюза в края на октомври 1925 г.¹⁹²

През лятото известна активност прояви и проправителствената организация „Сердика“. В края на юли 1925 г. тя свика свое общо събрание и реши да организира учредителен конгрес. Той бе проведен между 23 и 25 август с. г., но не успя да съживи анемичната ѝ дейност, от която не останаха никакви следи. Въпреки това „Сердика“ подравяше влиянието на Съюза на изборните служители в най-голямата и влиятелна българска община¹⁹³.

Поемането на управлението на МВРНЗ от новия министър-председател А. Ляпчев в началото на януари 1926 г. създаде нова обстановка пред общинските служители и пред тяхното организирано движение. За това съдействаха и селските и градски общински избори от февруари с. г., когато бяха окомплектовани новите състави на почти всички общински съвети и управления в страната. Още на 28 януари 1926 г. ръководството на Съюза на изборните служители бе прието от премиера и изложи традиционните си искания за подобряване на материалното положение на общинския персонал и критиката си върху вече действащия Закон за окръжните съвети. Становищата бяха посрещнати с одобрение и обещание за съдействие¹⁹⁴. Още тук пролича новия стил на работа с обществените организации, въведен от А. Ляпчев, който изключваше открита конфронтация. Подобен подход бе проявен и при общите акции на Съюза на съюзите през март и юни с. г.¹⁹⁵ Ново отношение имаше и новият столичен кмет о.з. ген.-лейт. Владимир Вазов, който прие делегация на организацията „Сердика“ и обеща финансова помощ и формиране на фонд към общината за подпомагане при трудови злополуки¹⁹⁶.

В тази обстановка съюзното ръководство се активизира. Секретар-касиерът предприе едномесечна организационна обиколка¹⁹⁷. За пръв път организираната дейност се разпростря върху територията на цялата страна. През лятото на 1926 г. съюзът имаше 67 организации в 65 околии във всички окръзи с 3620 членове, като увеличението за една година бе от нови 1000 членове. Управителният комитет отчете все още слабо задоволяване на съюзните искания, но началото бе поставено с известно увеличаване на пенсиите за част от изборните служители¹⁹⁸.

В началото на август 1926 г. Съюзът на изборните служители проведе своя X редовен конгрес. Бяха извършени известни промени в устава, целящи укрепване на организационното му състояние по места и на връзките между центъра и околийските организации. По-стриктно бяха регламентирани съставът и правомощията на настоятелствата и на Управителния комитет¹⁹⁹. Резолуциите бяха насочени към заздравяване на съюзните фондове и подобряване на материалното положение на професията, но

за пръв път съюзът взе отношение и по по-широк кръг законодателни въпроси. Успоредно с традиционните препоръки за разширяване на самоуправлението на окръзите и на общините и за гарантиране на финансовата им стабилност, делегатите подложиха на остра и конкретна критика Закона за трудовите земеделски стопанства (ТЗС), който създаде ред проблеми на общините. Особено остро бе критикуван опитът на Дирекцията по ТЗС за намеса в работата на общинските съвети²⁰⁰. За пръв път работата на конгреса привлече и по-широко обществено внимание. Делегатите извършиха сериозни промени и в ръководството. Т. Българанов бе избран за почетен председател, а управлението бе поето от Мито Митев – председател, Петко Попов – секретар, и А. Самарджиев – касиер. Сериозни промени имаше и в нарасналия Управителен комитет²⁰¹.

След конгреса новото ръководство положи големи усилия да активизира организацията. Особено внимание бе отделено на Посмъртната каса към съюза. Тя получи автономен статут и можеше да функционира и извън съюза²⁰².

В началото на ноември 1926 г. Съюзът на изборните служители изложи своите „Искания“ в серия еднотипни документи до отделните министерства. Те се движеха в рамките на формулираните вече стремежи, но бяха изключително конкретни и добре мотивирани. За пръв път бе проследена органичната връзка между състоянието на общинското и окръжното самоуправление и положението на персонала в тях. Това даде основание на съюза да предложи поредица от промени в отделните закони за окръжните съвети, за ТЗС, по ведомството на железниците, пощите и телеграфите. Общата идея бе да се стигне до постепенно изравняване на положението на изборните и на държавните служители, като правителството не се вмесва грубо в прокламирания принцип за административна автономия на общини и окръзи²⁰³. Умереният подход, идеята за постепенност и прагматизмът на тези стремежи допадна на министър-председателя. Неговата реакция бе сдържана, както обикновено, но той ангажира МВРНЗ с голяма част от исканията в неговия ресор. Подобно отношение той прояви при срещата си със съюзното ръководство и през януари 1927 г.²⁰⁴

През пролетта и лятото на 1927 г. няколко общини откликнаха на апелите за финансова помощ, а Разложката дори предложи да отпусне терен за съюзен санаториум и материално да подпомогне изграждането му. По същото време Посмъртната каса бе освободена от режима на държавен контрол върху частните застрахователни предприятия²⁰⁵. Започна да излиза и съюзното списание „Общинска автономия“, което разглеждаше и практически, и общотеоретични въпроси на местното самоуправление. Под натиска на общинските служители и на други фактори правителството реши да не внася подготвения законопроект за общините в парламента, а да подготви нов, по-цялостен законопроект. За година съюзът отново увеличи значително членовете си и те достигнаха 4487, от които 3824 бяха и членове на Посмъртната каса. Почти всички бяха редовни абонати на в. „Защита“, а повече от половината и на списанието „Общинска автономия“. В четирите фонда на съюза наличността бе около 2 млн. лв., а това финансово стабилизиране се отрази положител-

но и на цялостната дейност на ръководството, и по места²⁰⁶. Тежко ос- тана положението в столицата, където въпреки анемичната си дейност организацията „Сердика“ саботираше дейността на съюза, използвайки връзките си с управляващата в държавата и в общината партия²⁰⁷.

Основната част от членската маса на съюза обаче не бе доволна от ак- тивността на Управителния комитет пред държавните власти. Това проли- ча особено добре в изказванията на делегатите на XI редовен конгрес, със- тоял се между 28 и 31 август 1927 г. в София. В специален реферат за нуж- дата от нов закон за общините старият съюзен деец Иван Йорданов нап- равя много конкретни предложения, които бяха възприети от участници- те, а по-късно станаха популярни и сред останалите общински дейци в страната. Те залегнаха и в основата на резолюциите на Съюза на българ- ските градове. Изборните служители се изказаха за удължаване на манда- та на общинските управления; за назначаване на новоизбраните кметове от съдебната власт, а не от МВРНЗ; създаването на нови общини да ста- ва по искане на 3/4, а не на 1/2 от избирателите; разделяне на секретар- ската от бирническата длъжност; разпускането на общинските съвети да е възможно при подаване на оставки на 3/4 от съветниците и бламиране- то на кмета да бъде със същото мнозинство²⁰⁸. Конгресът избра нов със- тав на Управителния комитет. Негов председател стана Димитър Сираков, а секретар – Ангел Сивинов²⁰⁹. Последният бе ново лице в ръководство- то на съюза, но щеше да играе водещо място в организираното движение на общинските служители за дълго време напред и бе добър избор.

На 31 август 1927 г. 11-членна делегация на съюза връчи резолюциите на А. Ляпчев и на главния секретар на МВРНЗ Йосиф Разсуканов. Ми- нистърът се изказа уклончиво, но положително и препоръча секретарят на съюза да поддържа по-близки връзки с ръководния екип на министер- ството и особено с началника на ресорния отдел. От началото на сеп- тември с. г. започнаха чести срещи на А. Сивинов с ръководителя на Ад- министративно-изборния отдел Ангел Ангелов, на които последният бе подробно информиран за гледищата на съюза²¹⁰. Тези срещи съвпаднаха и с традиционното следконгресно активизиране на местните организации, които в своите резолюции повтаряха и доразвиваха основните точки от решенията на конгреса²¹¹. В Пловдив се появи и в. „Основа“ – орган на местната съюзна организация, който направи много за популяризиране- то на движението и на проблемите на професията²¹². Това раздвижване бе забелязано и в политическите среди. Там бе изказано мнението, че: „Съюзът има изгледи да стане фактор не само по отношение на профе- сионалните интереси на изборните служители, но и фактор в живота на изборните институти.“²¹³ За това спомогна и провеждането на специален агитационен месец през декември 1927–януари 1928 г., който успоредно с организационните проблеми пропагандираше и гледищата на съюза по всички въпроси, касаещи местното самоуправление²¹⁴.

Активизирането даде резултат. Преди Коледа на 1927 г. А. Сивинов бе приет от премиера и А. Ляпчев обясни, че не само е възприел, но и развил част от съюзните искания. Например той предложи успоредно с разделянето на секретарската от бирническата длъжност да се предви- ди възможност за назначаване на общи бирници за няколко малки сел-

ски общини. Мотивира и идеята за общински заем от чужбина. МВРНЗ застана зад идеята за подготвяне на нов общински законопроект, като представители на Съюза на изборните служители участват в разработването му на всички фази. На 25 януари 1928 г. тези идеи бяха доразвити в изложение на Управителния комитет, поднесено на министър-председателя. Той ги възприе по принцип и дори обеща съдействие пред общините и окръзите за ограничена финансова помощ в полза на съюза²¹⁵. В същия дух се изказа и главният секретар, който в началото на февруари с. г. официално препоръча съюзните фондове на общинските съвети и резултатите от това не закъсняха²¹⁶.

По същото време по инициатива на А. Сивинов Дирекцията на данъците към Министерството на финансите освободи 40% от общинските връхнини, блокирани дотогава за невърнати задължения към държавата и държавните банки²¹⁷. От началото на март 1928 г. при всяка организация на съюза бяха учредени отделни комисии по предложенията за новите щатни таблици и по законопроекта за общините. Те събираха конкретна статистика и предложения, които да бъдат обработени от обща комисия при Секретариата на съюза и да бъдат предоставени на МВРНЗ²¹⁸. Добрите взаимоотношения между организираните изборни служители и Вътрешното министерство укрепнаха и в резултата на усилията, положени от съюза за оказване помощ на пострадалите от земетресението през пролетта и лятото на 1928 г.²¹⁹

Тази политика се отрази положително и на организационното развитие на съюза. Само за половин година към началото на май 1928 г. осемдесетте околийски организации записаха нови 4200 членове. Така общият брой надмина 9150 души и вече обхващаше близо 30% от всички изборни служители в страната. Повече от половината бяха и членове на Посмъртната каса. Основен проблем остана положението в Софийската организация, където членуваха около 200 души от близо 3000 общински служители. Управителният комитет изготви нов проектоустав на съюза²²⁰. Въпреки раздадените помощи във връзка със земетресението, подобри се и финансовото положение на организацията. Бе постигнато споразумение със Съюза на популярните банки за безплатни преводи по всички сметки на Съюза на изборните служители и фондовете бяха прехвърлени в популярните банки по места²²¹.

При тези условия в края на август 1928 г. бе проведен XII редовен съюзен конгрес в „Славянска беседа“ в София. В неговото откриване за пръв път взе участие министър-председателят, подчертавайки близките отношения на съюза с МВРНЗ. Той отбеляза извоювания „обществен кредит“ на Съюза на изборните служители, нарече ги „основа на българската държавна пирамида“ и декларира желанието на правителството за обща работа²²². В трите резолюции на делегатите – за реорганизацията на изборните институти, за обществената дейност на изборните служители и за стабилитета на изборните служители – прозвучаха съвсем конкретни и основателни предложения, почерпани от практиката, които не бяха нови, но оставаха нереализирани вече 10 години след края на Първата световна война. Техният умерен и прагматичен характер и идеята за постепенно подобряване положението на чиновниците и за плавни реформи в общин-

ската администрация ги правеха приемливи за всяко едно правителство. Конгресът направи минимални промени в състава на съюзното ръководство, но Д. Сираков и А. Сивинов бяха преизбрани²²³.

След конгреса Управителният комитет успя да мобилизира съюза и да парира опита на МФ за рязко увеличаване размера на гаранциите, плащани от отчетниците, като отново срещна съдействието на министър-председателя²²⁴. В края на ноември 1928 г. бе връчено изложение за изготвянето на нов законопроект за общините и бяха формулирани трите основни проблема в него – рационализиране на общинските органи, финансово стабилизиране на общините, подобряване положението на персонала. Особено се наблягаше на идеята за „съгласуване усилията на държавните ръководители, изборните служители и представителите на общинските съвети“ в този процес. А. Ляпчев декларира, че възприема този подход и в скоро време ще назначи комисия за подготовката на законопроекта²²⁵.

В края на 1928 г. Съюзът на изборните служители претърпя сериозни организационни промени. Започна създаването на окръжни комитети, които трябваше да координират работата на околийските организации и да осигурят по-добра оперативност във връзките между центъра и периферията на организацията. Първият такъв комитет бе изграден още в началото на декември в Шумен и за около три месеца новите структури бяха формирани и започнаха успешно да функционират²²⁶. По предложение на Габровската организация бе изготвен проектоустав за взаимоспомагателна каса към съюза. Укрепнаха и съюзните фондове²²⁷. Опитите за възстановяване на общата дейност на Съюза на съюзите обаче завърши без успех.

Основните усилия бяха съсредоточени в дискусията за назначаемостта или изборността на кметовете в бъдещия законопроект за общините. Съюзният секретар А. Сивинов многократно защити мнението на ръководството за изборен кмет от изборен общински съвет²²⁸. Именно в края на 1928 г. започнаха и съгласуваните действия на Съюза на изборните служители със Съюза на българските градове пред правителството за подготовката на очаквания законопроект. Тези добри взаимоотношения продължиха и при заседанията на първата конференция по законопроекта през февруари 1929 г., където представителите на двата съюза застъпваха сходни гледища. Прекаленото отлагане на втората конференция породило известни опасения в съюзното ръководство и на 2 юли 1929 г. при среща с министър-председателя то упражни цялото си влияние, за да получи обещание за бързо насрочване на заседанията. Постъпки бяха направени и пред главния секретар на МВРНЗ²²⁹. Втората конференция в средата на юли подчерта общите настроения на държавата, общините и общинските служители за изработване на дълго отлагания законопроект. Възгледите на централната администрация, на общинските чиновници и на представителите на общинските съвети бяха съвсем близки. При това положение активността на Съюза се съсредоточи изключително в работата на неговия представител А. Сивинов в комисиите и подкомисиите по изготвянето на законопроекта.

В тази обстановка между 2 и 4 август 1929 г. бе проведен XIII редовен съюстен конгрес. Той протече вяло, отчете организационен спад, но и за-

силване на качествения състав на съюза. Резолуциите по пенсионния въпрос, по Закона за народното здраве и по окръжните сметни палати бяха насочени главно към работата по новия законопроект за общините. За да се демонстрира стабилност в отношенията с МВРНЗ, промени в Управителния съвет не бяха направени²³⁰. Същата цел имаше и участието на съюза в общата акция на Съюза на съюзите срещу Ньойския договор през ноември с. г.²³¹ След постъпки на ръководството на съюза пред общините и пред министър-председателя, той отново предписа на общинските съвети да подпомогнат според възможностите си фондовете на съюза за постройка на съюзен дом, санаториум и Посмъртната каса²³². Това значително стабилизира материалното положение на организацията през трудната 1930/1931 финансова година²³³.

Към пролетта на 1930 г. световната икономическа криза рязко влоши положението на чиновниците в страната и доведе до спад в организационното развитие на Съюза на изборните служители²³⁴. Неотложни мерки забавиха и окончателното изработване на текста на законопроекта за общините. Докато от МВРНЗ обещаваха да ускорят неговото внасяне в парламента, МФ предприе няколко мерки с цел облекчаване на бюджета. Особено тежко се отразиха на общинските служители задължителните вноски в различните общински фондове, които не даваха възможност за редовно изплащане на заплатите, и законопроекта за намаляване на заплатите и на пенсиите. При тежкото финансово състояние на държавата А. Ляпчев не се ангажира да подкрепи дейно исканията на съюзното ръководство²³⁵. Това доведе до опити за активизиране на Съюза на съюзите, но и те не дадоха добър резултат²³⁶. Очевидно относително спокойният период 1926–1929 г. бе разстроил взаимодействието между деветнадесетте профсъюза.

В тази тежка обстановка в началото на юли 1930 г. се проведе XIV конгрес на Съюза на служителите. Той отбеляза спада в членската маса, която се бе свила до 4363 редовно отчетени членове. Дискусиите отново се съсредоточиха върху финансовото обезпечаване на професията и на съюза. Заедно с това бяха направени няколко нови препоръки във връзка със законопроекта за общините, които по-късно залегнаха във внесения в парламента текст: групиране на общините с бюджет под 350 000 лв., директен избор на кмета за тези общини от населението, а не от общинския съвет, квалифицирано мнозинство на общинския съвет при бламиране на кмета²³⁷. Конгресът премина отново вяло, както се развиваше цялото организирано движение на общинските служители, и не направи промени в съюзното ръководство. Надеждите бяха съсредоточени върху бързото приемане на законопроекта за общините²³⁸. За да го ускори, Управителният комитет се обърна с изложение към централните бюра на всички парламентарно представени партии, прикани ги да побързат с приемането на проекта на първо четене и предостави страниците на съюзния орган „Защита“ за пропаганда на идеите на политическите среди по въпросите на общинското устройство и управление²³⁹.

Този подход на съюзното ръководство не допадна на правителството. От средата на ноември 1930 г. отношенията между него и профсъюзите рязко охладняха. Причините за това бяха обективни – лошото финансово състояние на страната, което доведе до поскъпване и до намаляване на

заплатите и пенсиите. Опитът на Съюза на съюзите да спре този процес чрез преговори с министъра на финансите проф. Владимир Моллов приключи без успех²⁴⁰. В отговор деветнадесетте съюза проведоха протестно събрание в театър „Ренесанс“ на 29 декември и ораторите от всички профсъюзи нападناха остро чиновническата политика на Демократическия сговор. От Съюза на изборните служители се изяви секретарят А. Сивинов и това допълнително охлади отношенията му с управляващите²⁴¹. Изглежда в противодействие МВРНЗ припомни постановленията на Закона за държавните служители, който не допускаше широкото коалиране на отделните профсъюзи и затова в първите дни на февруари 1931 г. Съюзът на съюзите се трансформира в т. нар. Съглашение на професионалните съюзи в България. Неговият организационен статут предвиждаше автономия на съставляващите го профсъюзи, паритетно представителство в Централното изпълнително бюро, но и създаване на окръжни и околийски структури, които в по-голяма степен обединяваха движението в сравнение с предходния период. За председател на Съглашението бе избран дългогодишният председател на Българския учителски съюз и на Съюза на съюзите Досьо Негенцов, народен представител от БРСДП (о)²⁴².

Консолидацията на профсъюзното движение на държавните и изборните служители съвпадна с тежка криза в Съюза на изборните служители. Към края на 1930 г. се оказва, че 3/4 от членския внос и вноските в съюзните фондове не са изплатени. Започна отказ от абонаментите на съюзните издания. Престанаха да водят организационен живот 29 околийски организации²⁴³. В края на януари 1931 г. Управителният комитет се срещна с премиера и опита да го убеди МВРНЗ и МФ да изработят нови щатове за изборните служители и да се отменят намаленията на заплатите и на пенсиите, но не срещна разбиране. Подобна бе реакцията и на министър Моллов. Единствената окуражаваща новина бе, че законопроектът за общините отива в парламентарната комисия по МВРНЗ²⁴⁴. Това засили взаимодействието на Съюза на изборните служители с останалите осемнадесет профсъюза в Съглашението. От началото на март 1931 г. започнаха да се оформят и местни съвети на обединението в Габрово, Бургас и др. Започна и нова вълна от публични събрания, но строго се спазваха изискванията на закона и не се прибягваше до неразрешените стачки и демонстрации²⁴⁵.

Тежкото финансово положение на общинските служители постепенно ги подтикна към връщане в съюза и активизиране на професионалното им движение. Така в края на март 1931 г. съществуваша 79 околийски организации със 7613 членове²⁴⁶. Местните организации получиха съдействие от окръжните и общинските съвети, въпреки тежкото им финансово положение²⁴⁷. Направеното обаче не бе много и се дължеше на финансовата криза, обхванала държавата и изборните институти. Всичко това наложи отлагане на XV редовен съюзен конгрес за началото на юли с. г. след парламентарните избори²⁴⁸. В края на май 1931 г. при среща с финансовия министър Управителният комитет предложи да бъде спряно изплащането на фондовите вноски от общините за финансовите 1930/1931 и 1931/1932 г., за да могат те да осигурят изплащането на заплатите на персонала си²⁴⁹. Това разумно предложение бе внесено от министър Вл. Моллов в правителство-

то, но приближаващите избори бяха погълнали изцяло усилията на министрите и затова то не бе прокарано. Тази постъпка бе последен опит за взаимодействие и търсене на общо решение от Съюза на изборните служители и правителството на Демократическия сговор в духа на прагматизма.

* * *

Положението на общинския персонал при управлението на Демократическия сговор не претърпя радикални промени в сравнение с установената традиция. Основни причини за това бяха своеобразното разбиране за ненамеса на държавата в общинската автономия и слабите възможности на централната власт да осигури финансово своята интервенция.

Все пак постепенно регламентацията на статута на общинските служители водеше към изравняване с този на държавните. Тази тенденция надделяваше, когато ставаше въпрос за заплащане и социално осигуряване, но дори и в тази област общините запазиха известна самостоятелност. В начален стадий този подход се прояви и при държавните изисквания за по-висок образователен ценз и за по-висока професионална квалификация, които трябваше да гарантират компетентността на общинската администрация и като цяло ефективността на общинското управление в страната. Единствено осигуряването на кадровата стабилност на общинския персонал изоставаше от тази бавно развиваща се тенденция.

Докато нормативната база, регламентираща статута на общинските служители, имаше определена посока на развитие, то управленската практика бе най-разнообразна. Много често тя се възползваше от слабости в законодателството и в оперативните норми, налагани от правителството. В нея определено надделя инерцията и традицията. Допълнителен фактор за този „организиран хаос“ бе и честата промяна в състава на общинските съвети и на кметските ръководства, предизвикана както от пряката държавна намеса, така и от честите редовни и частични общински избори, т. е. от самата система на представителната демокрация. Влияние за това оказва общата политическа, икономическа и социална обстановка в страната, която не се отличаваше със стабилност не само за времето на управлението на Демократическия сговор, но и за целия междувоенен период.

Успоредно с този процес се развиваше и движението на общинските служители, което премина през три добре обособени фази в контактите си с властите. Те очертаха пътя от откровената конфронтация до пълното сътрудничество и единомислие между тях и държавата. Все пак управниците бяха старши партньор и служителите в много отношения трябваше да съобразяват своите действия с тях.

В периода юни 1923–декември 1925 г. общинските служители не успяха да се изявят като съществен фактор. Причините за това се криеха както в самите тях, така и в подхода на вътрешния министър Ив. Русев да решава централно възникналите проблеми в своето ведомство. В някои случаи той използваше съветите на отделни общински чиновници, особено през 1923 г., но по-късно се оказва настроен крайно негативно към Съюза на изборните служители и към синдикалното движение като цяло, защото виждаше в него само политически мотиви. Подобно бе отношението и на преобладаващата част от министрите и от ръко-

водството на Народното събрание. Всъщност контролът на БРСДП (о) върху Съюза на изборните служители и върху Съюза на съюзите постепенно отслабваше и социалистите все по-трудно можеха да мобилизират синдикатите за чисто партийните си цели.

Въпреки това водачите на Демократическия сговор положиха големи усилия за създаване на профсъюзно движение под техен контрол, но резултатите бяха незадоволителни и основно се свеждаха до отцепване на малки групички от съществуващите синдикати²⁵⁰. Такава бе картината и в професионалното движение на изборните служители. Това доведе до дезинтересираност на повечето чиновници в общините към тяхното синдикално движение и затова участието им в съюза бе символично. Въпреки това съюзът се стремеше да защитава общите професионални интереси, а не да извоюва привилегии за своите членове. Той изразяваше схващането, че борбата на професионалното движение „не е антидържавна, а е в името на държавата“²⁵¹, за избягване на социални сътресения. Системното неразбиране от страна на централната власт на тази основна идея и нейни различни управленски решения пренебрегнаха много полезни предложения, издигнати от съюза, които по-късно бяха възприети и дадоха положителен краен резултат.

В началните години на управлението на А. Ляпчев (1926–1927) бяха направени взаимни отстъпки и се стигна до търпимост и опити за разбиране на проблемите, стоящи пред другата страна. Положително въздействие за това оказаха както общата икономическа конюнктура, така и новият по-толерантен стил на ръководството на държавата. Променило бе отношението и на ръководството на Съюза на изборните служители към скипа на МВРНЗ и към властите. Резултатите бяха оскъдни, в тесни практически сфери, но даваха надежда за по-добро развитие.

От началото на 1928 г. настъпи нова фаза в развитието на организираното движение на изборните служители и във взаимоотношенията му с правителството. Отначало то получи финансова подкрепа с помощта на МВРНЗ, а от 1929 г. бе ангажирано в изработването на новия устロйствен закон за общините. Това бе кулминацията на взаимодействието и на добрите отношения. Тя следваше и европейските тенденции по привличане на професионалното движение в управлението²⁵². С началото на икономическата криза настъпи охлаждане, най-вече поради финансовата несъстоятелност на държавата да отговори на призивите за подобряване на материалното положение на професията. Въпреки това конструктивният елемент надделя. Резултатът от парламентарните избори прекъсна управлението на Демократическия сговор и взаимодействието му с общинските служители.

Таблица 1

УВОЛНЕНИЯ НА СЕКРЕТАР-БИРНИЦИ ПО УКАЗ № 123/1919 Г.

(ЦДА, ф. 371, оп. 1, а.е. 289, л. 307-314; а.е. 290, л. 70-193; а.е. 291, л. 20-314; а.е. 292, л. 2-203; а.е. 294, л. 68-203; а.е. 295, л. 61-178; а.е. 296, л. 176; а.е. 297, л. 5-202; а.е. 298, л. 13, 89; а.е. 299, л. 100-236; а.е. 300, л. 46-334; Държавен вестник, № 179, 7 ноем. 1923)

	1923	1924	1925
Януари		3	3
Февруари		4	2
Март		8	1
Април		2	2
Май		8	3
Юни	1	2	1
Юли	1	3	4
Август	1	2	6
Септември	8	*	3
Октомври	12	*	4
Ноември	6	*	3
Декември	2	4	4
Всичко	31	36	36

* Няма сведения.

Таблица 2

УВОЛНЕНИЯ НА СЕКРЕТАР-БИРНИЦИ ПО ЧЛ. 477 ОТ ПРАВИЛНИКА ЗА
ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНА ЗА СЕЛСКИТЕ ОБЩИНИ
(ЦДА, ф. 371, оп. 1, а.е. 301, 303–308, 310–324, 327–334, 339–341; Защита № 20, 21 ян. 1927)

	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Януари	6	11	4	8	3	*
Февруари	23	3	5	7	2	1
Март	11	6	12	1	3	8
Април	13	*	9	2	2	1
Май	3	1	1	5	2	–
Юни	6	5	3	2	3	6
Юли	11	4	1	2	4	
Август	8	3	–	–	–	
Септември	7	9	2	3	–	
Октомври	19	18	3	2	4	
Ноември	9	7	*	2	6	
Декември	6	7	*	6	–	
Всичко	122	74	40	40	29	16

* Няма данни.

Таблица 3

ЩАТНА ТАБЛИЦА НА ИЗБОРНИТЕ СЛУЖИТЕЛИ
(Защита, № 5, 15 апр. 1922)

	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
VI	350	380	410	440	470	500	530	560	590	620
V	400	430	460	490	520	550	580	610	640	670
IV	450	480	510	540	570	600	630	660	690	720
III	550	580	610	640	670	700	730	760	790	820
II	650	680	710	740	770	800	830	860	890	920
I	750	780	810	840	870	900	930	960	990	1020

Таблица 4

ЩАТНА ТАБЛИЦА ЗА ДЪРЖАВНИ СЛУЖИТЕЛИ В СИЛА ОТ 1 АПРИЛ 1923 Г.
(Държавен вестник, № 81, 11 юли 1923)

	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
VI	600	640	690	730	780	820	870	910	960	1000
V	720	760	810	850	900	940	990	1030	1080	1120
IV	880	920	970	1010	1060	1100	1150	1190	1240	1280
III	970	1010	1060	1100	1150	1190	1240	1280	1330	1370
II	1150	1190	1240	1280	1330	1370	1420	1460	1510	1550
I	1500	1560	1630	1700	1770	1850	1930	2010	2090	2170

Таблица 5

ЩАТНА ТАБЛИЦА ЗА ИЗБОРНИ СЛУЖИТЕЛИ ОТ 1 АПРИЛ 1923 Г.
(ЦДА, ф. 284, оп. 1, а.е. 4838, л. 14; Държавен вестник, № 162, 17 окт. 1923; в сила и
за финансовата 1928/1929 г.)

	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
VI	550	590	640	680	730	770	820	860	910	950
V	600	640	690	730	780	820	870	910	960	1000
IV	720	760	810	850	900	940	990	1030	1080	1120
III	880	920	970	1010	1060	1100	1150	1190	1240	1280
II	970	1010	1060	1100	1150	1190	1240	1280	1330	1370
I	1150	1190	1240	1280	1330	1370	1420	1460	1510	1550

Таблица 6

ТАБЛИЦА НА ЗАПЛАТИТЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ СЛУЖИТЕЛИ
(Държавен вестник, № 12, 15 апр. 1927; те са изравнени и за изборните служители
от 9 февруари 1929 г.)

	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
VI	1180	1260	1350	1430	1520	1600	1640	1770	1860	1930
V	1500	1580	1670	1750	1840	1920	2010	2080	2180	2250
IV	1870	1950	2050	2130	2230	2310	2400	2480	2580	2660
III	2320	2400	2500	2580	2680	2760	2860	2940	3030	3120
II	3320	3410	3510	3600	3700	3790	3890	3980	4080	4160
I	4800	4920	5060	5190	5330	5480	5630	5780	5930	6090

Таблица 7

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗПИТИТЕ ЗА ОБЩИНСКИ СЕКРЕТАР-БИРНИЦИ
СЕПТЕМВРИ 1927 – МАРТ 1931 Г.

(Изв. на МВРНЗ, 1–2, 1927, с. 52; 8, 1929, 199–200; 3, 1929, с. 74; 5, 1931, с. 173; 8, 1931, с. 315)

	15 септ. 1927 г.	15 март 1928 г.	15 март 1929 г.	15 окт. 1929 г.	25 окт. 1930 г.	15 март 1931 г.
Явили се	528	813	370	309	301	378
Допуснати	471	701	344	293	272	353
висше –						
Издържали	1	–	1	5	2	3
Неиздържали	–	–	–	–	–	1
полувисше –						
Издържали	4	2	5	8	4	6
Неиздържали	1	–	2	5	1	0
гимназиално						
Издържали	106	175	214	196	193	247
Неиздържали	29	78	122	79	72	96
V–VII клас						
Издържали	84	129	–	–	–	–
Неиздържали	67	88	–	–	–	–
III–IV						
Издържали	119	125	–	–	–	–
Неиздържали	60	104	–	–	–	–
Отличен	–	–	1	–	–	–
Много добър	15	14	13	11	6	12
Добър	101	95	69	97	68	83
Удовлетв.	198	322	137	101	125	161
Слаб	157	270	124	84	73	97

БЕЛЕЖКИ

¹ Бирман, М. Формиране и развитие на българския пролетариат 1878/1923. С., 1983; Колев, Й. Българската интелигенция, 1878–1912. С., 1992.

² Самоуправление (Русе), 1925, № 1, с. 43; Защита, № 3–4, 27 авг. 1925; № 49–50, юли 1926; Стоянов, В., В. Тепавичаров. Политическата алтернатива, юни 1923 – 4 януари 1926 г. С., 1992, с. 372.

³ Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. – В: Сб. на БАН. С., 1931, № 24, с. 228 сл.

⁴ Срв. Стоянов, В., В. Тепавичаров. Цит. съч., с. 373.

⁵ Spoer, A. White-Collar Union. London, 1967, 147–160.

⁶ ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 61; Търновски окръжен вестник (Търново), № 2–3, 20 дек. 1924.

⁷ Държавен вестник, № 51, 8 юни 1922.

⁸ Срв. Георгиев, В. Организационни документи на Народния сговор. – ИДА, 55, 1988, 67–70; ЦДА, ф. 1529к, оп. 1, а.е. 5, л. 1.

⁹ Хасковски окръжен вестник (Хасково), № 25, 8 март 1924.

¹⁰ Варненски общински вестник (Варна), № 71, 26 юли 1923; ДА–Пловдив (Пд), ф. 108к, оп. 1, а.е. 17, л. 155–156.

¹¹ Русенски окръжен вестник (Русе), № 22, 8 септ. 1923.

¹² ДА–Пд, ф. 204к, оп. 1, а.е. 5, л. 100, а.е. 6, л. 7–8, 31–32.

- 13 Защита, № 1-2, 15 авг. 1924.
- 14 ДА – София (Сф), ф. 41к, оп. 1, а.е. 184, л. 4, 8, 9.
- 15 Пак там, л. 23, 67.
- 16 Държавен вестник, № 26, 7 май 1919.
- 17 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 17; Петрички окръжен вестник (Петрич), № 39, 5 март 1924; Радикал, № 144, 2 юли 1924; № 160, 22 юли 1924.
- 18 ЦДА, ф. 121к, оп. 1, а.е. 118, л. 3, 6-7.
- 19 ДА-Габрово (Гб), ф. 3к, оп. 1, а.е. 71, л. 1-31; ЦДА, ф. 371 к, оп. 1, а.е. 489, л. 27, а.е. 490, л. 51; Видински окръжен вестник (Видин), № 3, 21 апр. 1925.
- 20 Държавен вестник, № 240, 25 ян. 1924; срв. *Милкова, Ф.* Реакционният закон за защита на държавата като изключителен наказателен закон в България през периода 1924-1934. С., 1984, 28-29, срв. ДА-Перник (Пк), ф. 171к, оп. 1, а.е. 2, л. 88, 90.
- 21 ДА-Сф, ф. 41к, оп. 1, а.е. 216, л. 82; срв. Селска дума, № 31, 6 авг. 1924.
- 22 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 489, л. 33; срв. *Милкова, Ф.* Цит. съч., 61-62, 110-112.
- 23 ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 73, л. 17-18.
- 24 Пак там, л. 113.
- 25 Пак там, л. 129, 169-171.
- 26 Общинар, № 3, 18 септ. 1924; № 4, 7 окт. 1924.
- 27 Защита, № 9, 1 ян. 1921; № 5, 15 апр. 1922; Общинар, № 4, 7 окт. 1924; № 6, 10 дек. 1924; № 12-13, 20 май 1925.
- 28 Пряпорец, № 157 (158), 20 юли 1926.
- 29 Държавен вестник, № 62, 19 юни 1925.
- 30 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 301, л. 27, 31, 34, 38, 44, 46, 49, 54-55, 57, 66, 71; Защита, № 20, 21 ян. 1927.
- 31 ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 78, л. 96.
- 32 Държавен вестник, № 145, 25 септ. 1925.
- 33 Защита, № 18, 30 дек. 1926; № 37, 18 май 1928.
- 34 ДА-Пд, ф. 108к, оп. 1, а.е. 20, л. 179.
- 35 Столичен общински вестник, № 16, 20 май 1927.
- 36 ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 98, л. 99-102.
- 37 Пак там, а.е. 130, л. 170.
- 38 Защита, № 25-26, 5 май 1924; № 32, 19 март 1926; *Пешев, П.* Исторически събития и дейтели от навечерието на Освобождението ни до днес. С., 1929, 843-844.
- 39 ЦДА, ф. 27к, оп. 2, а.е. 32, л. 2.
- 40 ДА-Пд, ф. 146к, оп. 1, а.е. 2, л. 48-439; ф. 184к, оп. 1, а.е. 21, л. 2-10.
- 41 *Стоянов, В., В. Тепавичаров.* Цит. съч., с. 373.
- 42 Мир, № 6928, 16 юли 1923; ДА-Пк, ф. 171к, оп. 1, а.е. 2, л. 69.
- 43 Мир, № 6925, 11 юли 1923.
- 44 Пак там, № 6929, 17 юли 1923.
- 45 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 487, л. 67.
- 46 ДА-Пк, ф. 171к, оп. 1, а.е. 2, л. 34; ДА-Пд, ф. 204к, оп. 1, а.е. 5, л. 97-98.
- 47 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 288, л. 41; а.е. 487, л. 68.
- 48 Пак там, ф. 284, оп. 1, а.е. 4838, л. 14; Защита, № 2, 31 авг. 1923.
- 49 ДА-Пк, ф. 171к, оп. 1, а.е. 2, л. 34, 38, 69.
- 50 Хасковски окръжен вестник, № 9, 11 септ. 1923.
- 51 Пак там, № 11, 15 окт. 1923.
- 52 Държавен вестник, № 162, 17 окт. 1923; Пловдивски окръжен вестник (Пловдив), № 113, 2 февр. 1924; Русенски окръжен вестник, № 42, 8 февр. 1924; Варненски окръжен вестник, № 93, 21 февр. 1924.
- 53 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 487, л. 89.
- 54 Пловдивски окръжен вестник, № 99, 3 ноем. 1923; № 104-105, 8 дек. 1923; Петрички окръжен вестник, № 24, 22 дек. 1923; Кюстендилски окръжен вестник (Кюстендил), № 28, 15 дек. 1923; Хасковски окръжен вестник, № 17, 18 дек. 1923.
- 55 ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 66, л. 212-213; ДА-Пазарджик (Пз), ф. 183к, оп. 1, а.е. 4, л. 8; ДА-Пк, ф. 168к, оп. 1, а.е. 21, л. 59-63; Бургаски окръжен вестник (Бургас), № 1, 5 февр. 1924.
- 56 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 61.
- 57 Пак там, л. 17; Хасковски окръжен вестник, № 25, 8 март 1924; Търновски окръжен вестник, № 2-3, 20 дек. 1924.

- ⁵⁸ ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 78; Бургаски окръжен вестник, № 11, 1 юли 1924; Мир, № 7206, 25 юни 1924.
- ⁵⁹ ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 71, л. 205-206.
- ⁶⁰ Петрички окръжен вестник, № 61, 13 септ. 1924.
- ⁶¹ Радикал, № 120, 2 юни 1924; Народ, № 122, 4 юни 1924.
- ⁶² ЦДА, ф. 371к, оп.1, а.е. 488, л. 94-95; Държавен вестник, № 127, 7 септ. 1924.
- ⁶³ ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 74, л. 139-140; Защита, № 35-36, 30 юли 1925.
- ⁶⁴ Общинар, № 3, 18 септ. 1924; № 4, 7 окт. 1924; Защита, № 4, 5 септ. 1924.
- ⁶⁵ Защита, № 17, 5 февр. 1925; Държавен вестник, № 265, 27 февр. 1925; Самоуправление, 1925, № 3, с. 14.
- ⁶⁶ ДА-Сф, ф. 1к, оп. 1, а.е. 777, л. 268; ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 79, л. 208-209, а.е. 80 л. 58-59.
- ⁶⁷ ДА-Сф, ф. 1к, оп. 1, а.е. 777, л. 16.
- ⁶⁸ ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 98, л. 35-37, 69-71; Защита, № 49-50, 31 юли 1926.
- ⁶⁹ Защита, № 1-2, 15 авг. 1925.
- ⁷⁰ Мир, № 7531, 1 авг. 1925; № 7539, 11 авг. 1925.
- ⁷¹ Държавен вестник, № 2, 2 апр. 1926; ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 490, л. 91; Пловдивски окръжен вестник, № 77, 7 апр. 1926; Варненски окръжен вестник, № 1, 10 апр. 1926.
- ⁷² ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 99, л. 219-221, 225-226.
- ⁷³ Пак там, а.е. 98, л. 120; Обществена мисъл, 1926, № 2, с. 125.
- ⁷⁴ Защита, № 16, 17 дек. 1926; Обществена мисъл, 1926, № 9-10, 595-607.
- ⁷⁵ Държавен вестник, № 12, 15 апр. 1927.
- ⁷⁶ ДА-Пк, ф. 168к, оп. 1, а.е. 25, л. 62; Мастанлийски окръжен вестник, № 2, 25 юли 1927; № 14, 20 ноем. 1927.
- ⁷⁷ ДА-Сф, ф. 1к, оп. 2, а.е. 1925, л. 190; ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 131, л. 74-77; ДА-Пз, ф. 26к, оп. 1, а.е. 9, л. 16-18; ДА-Пк, ф. 168к, оп. 1, а.е. 25, л. 64.
- ⁷⁸ Защита, № 27, 9 март 1928.
- ⁷⁹ ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 492, л. 38; Изв. на МВРНЗ, 6, 1928, с. 224.
- ⁸⁰ ДА-Пд, ф. 29к, оп. 1, а.е. 155, л. 56-57; Звено, 1928, № 34, 81-84.
- ⁸¹ Столичен общински вестник, № 43, 24 дек. 1928; Общински преглед, 1928, № 14, с. 896; № 15, с. 944.
- ⁸² Общински преглед, 1929, № 19, с. 1168; Защита, № 22, 16 февр. 1929; Държавен вестник, № 276, 8 март 1929.
- ⁸³ Държавен вестник, № 276, 8 март 1929; Видински окръжен вестник, № 34, 10 март 1929.
- ⁸⁴ Петрички окръжен вестник, № 328, 19 окт. 1929.
- ⁸⁵ Слово, № 2336, 28 март 1930; Пашмаклийски окръжен вестник, № 17, 25 апр. 1930.
- ⁸⁶ Хасковски окръжен вестник, № 342, 30 дек. 1930.
- ⁸⁷ Кацаров, К. 60 години живаяна история. С., б.г., с. 392.
- ⁸⁸ Защита, № 17, 28 дек. 1930.
- ⁸⁹ ЦДА, ф. 173к, оп. 5, а.е. 48, л. 2; ф. 252к, оп. 1, а.е. 701, л. 1-2, 7-11.
- ⁹⁰ Пак там, л. 15-26, 30; Стенографски дневници на XXII ОНС, IV р.с., с. 539.
- ⁹¹ ЦДА, ф. 173к, оп. 5, а.е. 48, л. 77, 90-91; Държавен вестник, № 226, 10 ян. 1931.
- ⁹² Държавен вестник, № 230, 15 ян. 1931.
- ⁹³ ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 340, л. 171; Защита, № 20, 25 ян. 1931; Общински преглед, 1931, № 2, с. 111.
- ⁹⁴ ДА-Пд, ф. 55к, оп. 2, а.е. 3, л. 66; ф. 64к, оп. 1, а.е. 76, л. 7-8; ф. 146к, оп. 1, а.е. 2, л. 59.
- ⁹⁵ Пак там, л. 114-115; Защита, № 39, 14 юни 1931.
- ⁹⁶ Държавен вестник, № 222, 30 дек. 1921.
- ⁹⁷ Пак там; Николов, Д. Общественото осигуряване в чужбина и у нас. С., 1928, с. 119 сл.
- ⁹⁸ Сп. на БИКД, 1922, № 1-2, 17-25; Защита, № 23, 5 апр. 1924.
- ⁹⁹ Държавен вестник, № 243, 28 ян. 1922.
- ¹⁰⁰ ДА-Пд, ф. 204к, оп. 1, а.е. 8, л. 52; срв. *Spoor, A.* Цит. съч., 147-156.
- ¹⁰¹ ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 489, л. 29, 160; ДА-Сф, ф. 1к, оп. 2, а.е. 1925, л. 104; Мир, № 7436, 3 апр. 1925; № 7461, 8 май 1925; Русенски окръжен вестник, № 2, 8 апр. 1925, 12, 22 юни 1925; срв. *Spoor, A.* Цит. съч., с. 176.
- ¹⁰² Николов, Д. Цит. съч., с. 118.

- 103 Сръ. Янулов, И. Социално законодателство в България. Ч. I. Основни причини и фактори. С., 1938; Стоянов, В., В. Тепавичаров. Цит. съч., 371–394.
- 104 Янулов, И. Социална политика в чужбина и в България (Причини, развитие и система). С., 1924, 198–206.
- 105 Държавен вестник, № 289, 25 март 1924; № 69, 28 юни 1924.
- 106 По-подробен анализ у Янулов, И. Социална политика в чужбина и в България..., 206–215; ДА–Сф, ф. 1к, оп. 2, а.е. 1925, л. 104.
- 107 Сръ. Янулов, И. Социална политика в чужбина и в България..., 204–206; Николов, Д. Цит. съч., 144–1450.
- 108 Търновски окръжен вестник, № 4, 27 дек. 1924.
- 109 Държавен вестник, № 77, 7 юли 1924; Русенски окръжен вестник, № 3, 15 апр. 1925.
- 110 Хасковски окръжен вестник, № 159, 9 март 1927.
- 111 Държавен вестник, № 71, 1 юли 1926.
- 112 Сръ. пак там, № 84, 17 юли 1926 с № 86, 20 юли 1926; Защита, № 7, 1 окт. 1926.
- 113 Слово, № 1704, 15 февр. 1928; Селска дума, № 33, 20 апр. 1929.
- 114 Независимост (Ризов), № 2745, 25 юли 1930.
- 115 ЦДА, ф. 252к, оп. 1, а.е. 701, л. 1–2.
- 116 Пак там, л. 7–11; Защита, № 17, 28 дек. 1930; Хасковски окръжен вестник, № 342, 30 дек. 1930; Държавен вестник, № 230, 15 ян. 1931.
- 117 Правилник за прилагане Закона за селските общини. С., 1927, 380–384.
- 118 Защита, № 15, 10 окт. 1919; Общински преглед, 1924, № 8, 388–390.
- 119 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 17; ДА–Пд, ф. 331к, оп. 1, а.е. 16, л. 49–50; Хасковски окръжен вестник, № 25, 8 март 1924; Кюстендилски окръжен вестник, № 27, 1 дек. 1923.
- 120 Петрички окръжен вестник, № 2, 21 юли 1923.
- 121 Пловдивски окръжен вестник, № 87–88, 18 авг. 1923.
- 122 Пак там, № 94, 22 септ. 1923; Петрички окръжен вестник, № 5, 11 авг. 1923.
- 123 Петрички окръжен вестник, № 11, 22 септ. 1923.
- 124 Демократически сговор, № 131, 11 март 1924.
- 125 ДА–Сф, ф. 41к, оп. 1, а.е. 216, л. 52–53; Кюстендилски окръжен вестник, № 33, 1 март 1924, № 36, 15 апр. 1924; Хасковски окръжен вестник, № 25, 8 март 1924; Петрички окръжен вестник, № 62, 20 септ. 1924.
- 126 Сръ. ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 488, л. 55.
- 127 Защита, № 5, 15 септ. 1924; Общински преглед, 1924, № 8, 388–390.
- 128 Шуменски окръжен вестник, № 23, 15 дек. 1924; № 24, 15 ян. 1925; № 1, 1 февр. 1925; Плевенски окръжен вестник, № 16, 30 ноем. 1925; № 17, 15 дек. 1925; № 19, 15 ян. 1926; Търновски окръжен вестник, № 30, 29 авг. 1925; № 31, 8 септ. 1925.
- 129 ДА–Сф, ф. 41к, оп. 1, а.е. 220, л. 2; Бургаски окръжен вестник, № 3, 15 апр. 1926; № 5, 1 май 1926; № 29–30, 1 ноем. 1926.
- 130 Мастанлийски окръжен вестник, № 93, 10 март 1930; № 119, 10 дек. 1930; № 122, 10 ян. 1931.
- 131 Пак там, № 19, 16 май 1925.
- 132 9 юний (Пловдив), № 26, 13 дек. 1925; № 27, 20 дек. 1925; Пловдивски окръжен вестник, № 52–53, 22 дек. 1925; Плевенски окръжен вестник, № 14, 30 окт. 1925; № 15, 15 ноем. 1925; № 18, 31 дек. 1925.
- 133 Русенски окръжен вестник, № 24, 22 септ. 1925; 9 юний, № 15, 27 септ. 1925.
- 134 Бургаски окръжен вестник, № 2, 8 апр. 1927.
- 135 Видински окръжен вестник, № 29, 20 ян. 1927; № 11, 20 юли 1927; № 13–14, 10 авг. 1927.
- 136 Пашмаклийски окръжен вестник, № 2–3, 1 март 1927.
- 137 Селска дума, № 33, 31 дек. 1927; Земеделско знаме, № 65, 23 авг. 1928; сръ. конкретния случай в Брацигово – ДА–Пз, ф. 374к, оп. 1, а.е. 27, л. 46, 58–59.
- 138 Изв. на МВРНЗ, 1–2, 1927, 50–52; Пловдивски окръжен вестник, № 449, 16 септ. 1927; Мастанлийски окръжен вестник, № 4, 10 авг. 1927.
- 139 Мастанлийски окръжен вестник, № 5, 1 септ. 1927; Бургаски окръжен вестник, № 20, 1 окт. 1927.
- 140 Държавен вестник, № 289, 23 март 1928; Основа, № 6, 20 март 1928.
- 141 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 492, л. 41; а.е. 493, л. 42.
- 142 Пак там, л. 111, 181; а.е. 494, л. 63, 67.

¹⁴³ Пак там, л. 187, 190; Пашмаклийски окръжен вестник, № 5, 1 окт. 1930; Русенски окръжен вестник, № 18, 1 окт. 1930; Пловдивски окръжен вестник, № 605–28, 8 окт. 1930; Великотърновски окръжен вестник, № 24, 11 окт. 1930.

¹⁴⁴ Защита, № 1, 25 юли 1915.

¹⁴⁵ БИА–НБКМ, ф. 261, оп. 1, а.е. 2, л. 31–52.

¹⁴⁶ Защита, № 1–2, 10 септ. 1920.

¹⁴⁷ Обществена мисъл, 1926, № 4, с. 250.

¹⁴⁸ Защита, № 1, 10 ян. 1922; Общински преглед, 1921, № 6, с. 232; 1922, № 4, 191–192.

¹⁴⁹ Служащ, № 1, 4 ян. 1922.

¹⁵⁰ Пак там; Защита, № 2, 31 ян. 1922.

¹⁵¹ Държавен вестник, № 243, 28 ян. 1922.

¹⁵² Защита, № 1–2, 10 септ. 1920; № 8, 24 дек. 1920; № 4, 25 февр. 1922.

¹⁵³ Пак там, № 1, 15 авг. 1923.

¹⁵⁴ Пак там.

¹⁵⁵ Пак там.

¹⁵⁶ Пак там, № 3, 15 септ. 1923.

¹⁵⁷ Пак там, № 2, 31 авг. 1923; № 4–5, 5 окт. 1923.

¹⁵⁸ ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 5, 8; Защита, № 3, 15 септ. 1923.

¹⁵⁹ Защита, № 6–7, 31 окт. 1923; № 8, 15 ноем. 1923; № 9–10, 30 ноем. 1923.

¹⁶⁰ Общински преглед, 1923, № 5, с. 265; Защита, № 9–10, 1923.

¹⁶¹ Общински преглед, 1924, № 6, 256–261.

¹⁶² ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 6; БИА–НБКМ, ф. 261, оп. 1, а.е. 2, л. 72–74.

¹⁶³ Общински преглед, 1923, № 5, 270–271; Защита, № 11–12, 30 дек. 1923; № 15–16, 31 ян. 1923; № 1–2, 15 авг. 1924.

¹⁶⁴ Общински преглед, 1923, № 5, с. 270; Защита, № 11–12, 30 дек. 1923.

¹⁶⁵ Защита, № 17–18, 20 февр. 1924.

¹⁶⁶ Народ, № 35, 15 февр. 1924; Защита, № 20, 5 март 1924.

¹⁶⁷ *Spoor*, А. Цит. съч., 68–75.

¹⁶⁸ Свободна реч, № 126, 24 юли 1924.

¹⁶⁹ Общинар, № 1, 1 авг. 1924; № 2, 16 авг. 1924.

¹⁷⁰ Защита, № 28–29, 25 юни 1924.

¹⁷¹ Пак там, № 30–31, 19 юли 1924.

¹⁷² ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 10; Защита, № 1–2, 15 авг. 1924; № 3, 25 авг. 1924; Шуменски окръжен вестник, № 22, 1 дек. 1924.

¹⁷³ Общинар, № 2, 16 авг. 1924; № 5, 7 ноем. 1924; № 6, 10 дек. 1924; Защита, № 4, 5 септ. 1924.

¹⁷⁴ ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 13–19; Защита, № 7–8, 16 окт. 1924

¹⁷⁵ Защита, № 4, 5 септ. 1924.

¹⁷⁶ Епоха, № 711, 11 дек. 1924; № 712, 17 дек. 1924; № 713, 18 дек. 1924; Свободна реч, № 247, 18 дек. 1924.

¹⁷⁷ Общинар, № 1, 1 ян. 1925.

¹⁷⁸ ДА–Сф, ф. 1к, оп. 1, а.е. 776, л. 369.

¹⁷⁹ Мир, № 7371, 14 ян. 1925.

¹⁸⁰ Защита, № 14–15, 15 ян. 1925.

¹⁸¹ Плевенски окръжен вестник, № 13, 15 февр. 1925; № 19–20, 30 март 1925.

¹⁸² Защита, № 35–36, 30 юли 1925.

¹⁸³ Радикал, № 22, 31 ян. 1925.

¹⁸⁴ Защита, № 17, 5 февр. 1925.

¹⁸⁵ Пак там, № 18–19, 28 февр. 1925; № 24, 10 апр. 1925.

¹⁸⁶ Варненски окръжен вестник, № 1, 10 юли 1925.

¹⁸⁷ Защита, № 35–36, 30 юли 1925; № 1–2, 15 авг. 1925; Общински преглед, 1925, № 6, с. 280 сл.

¹⁸⁸ Защита, № 1–2, 15 авг. 1925; Общински преглед, 1925, № 7, 318–319.

¹⁸⁹ ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 24.

¹⁹⁰ Варненски окръжен вестник, № 10, 11 септ. 1925; Защита, № 1–2, 15 авг. 1925; № 3–4, 27 авг. 1925; № 6, 11 септ. 1925.

¹⁹¹ Защита, № 5, 5 септ. 1925.

¹⁹² Обществена мисъл, 1925, № 8, с. 517; Защита, № 12, 23 окт. 1925; № 13, 30 окт. 1925; Общински преглед, 1925, № 9–10, с. 422.

- 193 Общинар, № 14–15, 15 юли 1925; Защита, № 3–4, 27 авг. 1925; № 13, 30 окт. 1925.
- 194 Общински преглед, 1926, № 15–16, с. 286; Защита, № 25, 28 ян. 1926.
- 195 Защита, № 31, 12 март 1926; № 43, 11 юни 1926; Обществена мисъл, 1926, № 2,
- c. 125.
- 196 Мир, № 7761, 13 май 1926.
- 197 Защита, № 43, 11 юни 1926; № 44, 18 юни 1926.
- 198 Самоуправление, 1926, № 1, с. 24; Защита, № 49–50, 31 юли 1926; Пряпорец, № 169,
- 2 авг. 1926.
- 199 Защита, № 1, 20 авг. 1926.
- 200 Пак там, № 2, 27 авг. 1926.
- 201 ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 40; Защита, № 1, 20 авг. 1926.
- 202 Защита, № 2, 27 авг. 1926; № 4, 10 септ. 1926.
- 203 Пак там, № 9, 15 окт. 1926.
- 204 Пак там, № 12, 12 ноем. 1926; № 21, 4 февр. 1926.
- 205 Пак там, № 43, 22 юли 1927; № 44, 5 авг. 1927.
- 206 Общинска автономия, 1927, № 4, 193–194; Защита, № 46, 27 авг. 1927.
- 207 Защита, № 1, 9 септ. 1927.
- 208 Общински преглед, 1927, № 7, 317–318; Защита, № 1, 9 септ. 1927; № 2, 16 септ.
- 1927.
- 209 ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 52.
- 210 Общински преглед, 1927, № 7, с. 312 сл.; Защита, № 1, 9 септ. 1927.
- 211 Велико-Търновски окръжен вестник, № 19, 30 септ. 1927; Видински окръжен вест-
- ник, № 25, 10 дек. 1927.
- 212 Основа, № 4, 20 ян. 1928; Защита, № 10, 11 ноем. 1927.
- 213 Радикал, № 275, 16 дек. 1927.
- 214 Защита, № 14, 9 дек. 1927; Общинска автономия, 1927, № 6, 290–292.
- 215 Защита, № 17, 30 дек. 1927; № 21, 27 ян. 1928.
- 216 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 492, л. 22; Изв. на МВРНЗ, 6, 1928, с. 149; Пловдивски ок-
- ръжен вестник, № 479, 12 апр. 1928.
- 217 Защита, № 26, 2 март 1928.
- 218 Пак там, № 27, 9 март 1928.
- 219 ЦДА, ф. 279к, оп. 1, а.е. 6, л. 105–114; Защита, № 34, 27 апр. 1928.
- 220 Защита, № 36, 11 май 1928; № 37, 18 май 1928; № 45, 14 юли 1928; Велико-Търнов-
- ски окръжен вестник, № 9, 23 юни 1928.
- 221 ЦДА, ф. 279к, оп. 1, а.е. 6, л. 129, 131, 133; оп. 2, а.е. 3, л. 5.
- 222 Варненски окръжен вестник, № 24, 22 септ. 1928.
- 223 Общински преглед, 1928, № 7, 527–528; Защита, № 51, 24 авг. 1928; № 1, 14 септ.
- 1928.
- 224 Защита, № 6, 20 окт. 1928.
- 225 Общинска мисъл, № 35, 27 ноем. 1928; Защита, № 11, 24 ноем. 1928.
- 226 Защита, № 14, 15 дек. 1928.
- 227 ЦДА, ф. 279к, оп. 2, а.е. 3, л. 8; Защита, № 14, 15 дек. 1928; № 15, 22 дек. 1928.
- 228 Вж. „Защита“ от втората половина на 1928 г.
- 229 Пак там, № 41, 4 юли 1929.
- 230 Общински преглед, 1929, № 7, 407–408; Общинска мисъл, № 98, 8 авг. 1929; Защи-
- та, № 44, 1 авг. 1929; № 45, 8 авг. 1929.
- 231 Защита, № 10, 16 ноем. 1929.
- 232 ЦДА, ф. 371к, оп. 1, а.е. 494, л. 55; Изв. на МВРНЗ, 7, 1930, 168–169; Защита,
- № 22, 14 февр. 1930; № 24, 28 февр. 1930.
- 233 ЦДА, ф. 279к, оп. 2, а.е. 3, л. 18–19.
- 234 Защита, № 32, 1 май 1930.
- 235 Пак там, № 36, 1 юни 1930.
- 236 Пак там, № 37, 8 юни 1930; № 39, 22 юни 1930.
- 237 Общински известия, № 1, 31 март 1930; Защита, № 44, 4 авг. 1930; Общински прег-
- лед, 1930, № 8, с. 400.
- 238 ЦДА, ф. 264к, оп. 2, а.е. 478, л. 61.
- 239 Защита, № 6, 11 окт. 1930.
- 240 Пак там, № 14, 7 дек. 1930; № 16, 21 дек. 1930.
- 241 Пак там, № 18, 4 ян. 1931.

- ²⁴² Пак там, № 24, 21 февр. 1931.
²⁴³ Пак там, № 15, 14 дек. 1930.
²⁴⁴ Пак там, № 21, 1 февр. 1931; срв. ЦДА, ф. 279к, оп. 1, а.е. 20, л. 84–85.
²⁴⁵ Защита, № 24, 21 февр. 1931; № 28, 22 март 1931.
²⁴⁶ Пак там, № 31, 12 апр. 1931.
²⁴⁷ Плевенски окръжен вестник, № 23, 15 март 1931; Велико-Търновски окръжен вестник, № 8, 25 май 1931.
²⁴⁸ Защита, № 37, 31 май 1931.
²⁴⁹ Пак там, № 38, 7 юни 1931; № 39, 14 юни 1931.
²⁵⁰ Янулов, И. Социална политика в чужбина и в България..., с. 238; Социално законодателство в България. Ч. 1, с. 207.
²⁵¹ Радикал, № 22, 31 ян. 1925.
²⁵² *Sproog, A.* Цит. съч., 164–165.